

AYASTEFANOS BUHRANI İLE İLGİLİ VESİKALAR

Hazırlayan : Dr. Yuluğ Tekin KURAT

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun başkenti İstanbul üç defa Rus işgali altına girme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan birincisi 1828 - 29 savaşında Rus generali Diebitch'in anı bir manevra ile Balkan dağlarını aşarak Edirne'ye girişi (19 Temmuz 1829) ve kazak keşif kollarının İstanbul'a 60 kilometre kadar yaklaşmış bulunması idi. Bu sırada paniğe kapılan Babıalî başkentteki askerini seferber edip 30 - 40 000 kişilik bir kuvvetle karşı taaruza geçeceği yerde ağır şartları kapsıyan bir barış andlaşmasını imzalamayı daha uygun görmüştü (Edirne barışı, 14 Eylül 1829). Halbuki Edirne'ye kadar gelmiş olan Rusların Temmuz - Eylül süresinde savaşmaya hazır kuvveti 14 000 kişiyi geçmiyordu, 5000 i bulan asker ise bir salgın hastalık yüzünden hastahane tedavisi görüyordu. İşte bu şartların değerlendirilememesi, batıda Mora yarımadası ile Arta - Golos hattına kadar olan toprakları Osmanlı haritasından silerken, Gürcistan'ı ele geçiren Rusya Doğu Anadolu için tehlike çanlarını çalmaya başlıyordu.

İkinci tehlike başka bir Türk - Rus savaşının değil, ancak II inci Mahmud'a isyan bayrağını çeken Mısır valisi Mehmet Ali Paşa kuvvetlerinin Kütahya'ya girmesi sonucunda ortaya çıkmıştı. İstanbul bu defa güneyden gelen başka bir tehlike karşısında idi ve Batıdan o anda herhangi bir destek bulamıyordu. Bunun üzerine Padişah 'denize düşen yılanı sarılır' deyimini ile Rusya'ya tarihte ilk defa olarak Boğazların kapısını açmıştı. Dolayısıyla 20 Şubat'ta bir Rus filosu ve 10 000 kadar asker gereğinde 'başkenti savunmak üzere' Beykoz'a geldiler. Bunu 8 Temmuz'da imzalanan Hünkâr iskelesi andlaşması izledi. Eğer bu andlaşma uygulanmış olsaydı, Osmanlı devletinin Rusya'nın peyki haline girmesi işten bile değildi. Zira Mehmet Ali Paşa buhranın ilk devresinin 1833 Nisanında kapanması üzerine, Rus kuvvetleri Beykoz'dan çekilmişler, fakat Hünkâr iskelesindeki gizli bir madde ile Boğazlarda hareket serbestisini ele geçirmişlerdi. Buna göre Babıalî gereğinde Çanakkale Boğazı-

nı bütün yabancı harp gemilerine kapamayı taahhüd ediyordu. Fakat bu gerekçe Rusya tarafından verilecekti. 1840 Londra anlaşması ile Hünkâr iskelesinin hükümleri bozulduğundan, Babıali bu buhranı ucuz atlatmış sayılabilir, fakat bu sıradaki Rus politikasının İstanbul'u ele geçirmeyi öngörmediğini de belirtmek yerinde olur.

Lâkin 93 yani 1877/78 savaşında, özellikle Gazi Osman Paşanın Plevne'deki cansiperane savunmasının 10 Aralık 1877 de çökmesini takib eden beş hafta gibi çok kısa bir süre içinde, Rusların Tekirdağ ve Çorlu'ya sarkmalarından sonra artık hedef kesinlikle İstanbul idi. Kamu oyunun etkisi altındaki İngiltere savaşa müdahale edememiş, 1871 deki Alman yenilgisinden sonra daha çok içişlerine eğilen Fransa olaya seyirci kalmıştı. Avusturya ise Bosna ve Hersek'i ele geçirmek çabası içinde Balkanlardaki büyük rakibi Rusya'nın savaşa girmesine göz yummuş, karşılığında da bu iki eyalette serbest hareket etmek vizesini almıştı. Ancak 31 Ocak 1878 Edirne mütarekesi imzalandığı halde Rusların ilerlemelerine devam etmesi Londra'yı harekete geçirmiş ve bir İngiliz filosu Marmara'ya sokulmuştu. Rusların buna karşı gösterdikleri tepki İstanbul'a 20 kilometre uzaklıktaki Yeşilköy'e girip, Ayastefanos anlaşmasını Babıali'ye dikte ettirmek olmuştu (3 Mart 1878).

Rus Çarı Aleksander II. bu anlaşma yapıldıktan sonra bile 'can alıcı darbeyi' vurarak İstanbul'u ele geçirmek projesini gözden çıkarmamıştı. Fakat böyle bir hareketin Marmara'daki İngiliz filosu ile çarpışmayı gerektireceğini ve cephenin yalnız İstanbul önünde kalmayacağına işaret eden St. Petersburg diplomatları Çarı bu fikrinden caydırdılar.

Yayınladığımız belgeler 13 Aralık 1877 ile 7 Nisan 1878 süresini kapsamakta olup, Ayastefanos öncesi ve sonrasında başkentte esen havayı, bir taraftan Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak isteyen küçük Balkan devletlerinin ve Rusya karşısında Batılıların davranışlarını bütün ayrıntıları ile incelemektedir. İngiliz ve Fransız Hariciye Arşivlerinden seçilen bu belgelerdeki gerekli açıklamalar dipnot olarak verilmiştir.

Ankara, Yeşiltepe, 22 Ağustos 1968.

Dr. Y. T. Kurat

Vesika No 1.

From Ambassador Sir Henry Layard to Lord Derby, Secretary
of Foreign Affairs.

(Public Record Office, (F)oreign) (O)ffice 181/564.)

Tel. No 1476.

Constantinople, Dec. 13, 1877.

Confidential.

My Lord,

Yesterday morning the Grand Vizier and some other of the Ministers held a council at the Palace, over which the Sultan presided, to consider what was to be done in consequence of the fall of Plevna.

I am informed, from what I believe to be a trustworthy source, that three courses were proposed to His Majesty: 1st, to ask for peace at once, without imposing, uselessly, further sacrifices on the country; 2^{ndly}, to continue the war with all the resources that still remain, without attempting to obtain peace; and 3^{rdly}, to open negotiations in order to prevent advance of the Russians. No definite decision was, I understand come to; it was only resolved to take such military measures as would prove that Turkey was prepared to resist, if necessary, to the best extremity.

The unanimous opinion was in favour of peace; but some difference prevailed as to the steps to be taken to obtain it. Several members of the Cabinet are in favour of a direct understanding with Russia, without the intervention of any other power. This course, as I have already informed your Lordship, has been strongly urged upon the Turks by Prince Reuss, whether in pursuance of instructions from his Government or as an expression of his individual opinion, I am unable to say. His Highness has represented that an appeal from the Sultan to the Emperor Alexander would be favourably received, and would

probably obtain for Turkey far better terms than the mediation of a third Power. Some are the more disposed to take this advice as they believe that by acting upon it they will secure the friendly support of Germany.

Other members of the Cabinet were of opinion that England should be asked to offer her mediation, but I am told that this idea has been abandoned, on a hint from Vienna that the intervention of England would be disagreeable to Russia, and that negotiations commenced under her auspices would probably end in failure.

It was ultimately decided that the best would be ask for the collective mediation of the Great Powers who signed the Treaty of Paris.

The Circular to the Turkish Representatives abroad, to which I referred in my despatch of yesterday, was then discussed. It was not I understand, entirely approved.

It was objected that it would scarcely be acceptable to those Powers, as it merely renewed the assurances given by the Porte on previous occasions of its determination to improve the conditions of the Christians, but offered no other guarantee for the performance of the promise than the promulgation of the Constitution, which inferred a simple return to the *status quo ante*. The Grand Vizier appears to have differed from this opinion, and the terms of the Circular were left for further consideration.

At a subsequent meeting, held at the Ministry of War, the military measures to be adopted were discussed, and it was proposed that Suleiman Pasha should be ordered to transfer a part of his army to Adrianople to defend that place, and to cover the capital, but no decision on this point was, I believe, come to.

The Porte is the more desirous of entering into negotiations for peace without delay, as it fears that Servia and Greece will now begin hostilities with a view to claiming the right of putting forward pretensions to increase of territory at the end of the war.

I telegraphed to your Lordship the substance of this despatch yesterday evening.

I have etc. etc.

H. Layard

Vesika No 2.

Le Comte de Moüy (Chargé d'Affaires) à M. Waddington,
Ministre des Affaires Etrangères.

(Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Ouai d'Orsay
(A. E.) Corresp. politique, Turquie 1878. Janvier-Fevrier, vol. 415.)

Péra, le 30 Janvier 1878.

(Constantinople) Ambassade de France
Direction politique No 14.

Monsieur le Ministre,

Nous sommes ici en présence de la situation la plus étrange et la plus redoutable. Il y a huit jours que la Porte a accepté des bases de paix dont personne dans le corps diplomatique ne connaît exactement les dispositions, et l'on est sans nouvelles de la suite des négociations: on ne sait même pas au juste si les plénipotentiaires sont effectivement à Andrinople comme le suppose le Grand Vézir, et, après avoir attendu pendant toute une semaine, d'heure en heure, de connaître sa destinée, la Porte est en proie aux mêmes incertitudes, et à une anxiété qui s'accroît chaque jour. En même temps, l'armée russe s'avance sur la capitale, et les dernières informations montrent ses avant-gardes à Rodosto sur la Marmara, à Bourgas sur la mer Noire, au centre au Tchoru, c'est à dire à vingt cinq lieues de Constantinople. Sa marche sur Gallipoli, qui avait causé une vive appréhension que j'ai fait connaître à Votre Excellence dans ma dernière dépêche, semble, il est vrai, arrêtée, soit par suite d'une entente avec l'Angleterre, soit par crainte des fortifications de l'Isthme de Boulair, où la Porte a réuni un corps de dix milles hommes; mais c'est la capitale qui est aujourd'hui menacée, et l'opinion générale est que les lenteurs de la négociation sont calculées par le quartier général russe pour permettre à l'armée envahissante d'arriver jusqu'au Bosphore.

Il y a tout lieu de croire que nous touchons à une crise suprême. Le découragement est profond. La Porte n'espère plus aucun secours, et se voit complètement livrée à son implacable ennemi. De toutes parts, indépendamment de l'invasion qui s'étend à presque tout le territoire

de la Turquie d'Europe, les indices de dissolution se révèlent: dans tous les grands centres de population les levées décrétées rencontrent des difficultés presque insurmontables; même sur les points où l'esprit musulman est le plus accentué, à Salonique, à Damas, à Bagdad, la formation de la garde civique, les appels de contingents provoquent l'irritation et les résistances les plus vives; le peu de troupes qui sont demeurées sous les drapeaux ne peuvent inspirer de confiance, tant leur démoralisation et leur misère sont grandes; le pays, traversé par les bandes de Circassiens pillards et par des convois d'émigrés est épouvanté, lassé, résigné à tout subir; à Constantinople l'impopularité du Sultan et de son Gouvernement est complète: la déchéance d'Abdul-Hamid est publiquement discutée dans les quartiers les plus fanatiques. Les bases de paix, ou du moins les données incertaines et vagues que nous avons pu connaître et qui cachent tant d'obscurités et de pièges, consacrent la séparation d'une province qui forme la moitié du territoire européen de l'Empire, en Bosnie et en Herzégovine une autonomie mal définie prépare une annexion prochaine; l'attitude de la Grèce laisse entrevoir des revendications avides ou du moins d'inévitables agitations de l'élément Hellène en Thessalie et en Epire, en Macédoine peut-être. A la suite des victoires du grand adversaire viennent les succès des petits ennemis: Les Serbes prennent Nisch, les Monténégrins, Antivari et Dulcigno, les Mirdites mêmes s'insurgent. L'audace de tous profite de la faiblesse du vieil Empire ébranlé. Et pendent que la Turquie, épuisée d'hommes, envahie de toutes parts, sans ressources et sans crédit n'avait conservé qu'un espoir, celui de sauver au moins sa capitale et d'épargner à l'Islam l'entrée des chrétiens dans la ville des Mahomet et des Soliman, la Russie, à la faveur de négociations fallacieuses va probablement dans peu de jours atteindre le but de son ambition séculaire.

Il se peut qu'on s'exagère ici l'intensité du péril, mais l'impression que je retrace à Votre Excellence est en ce moment celle de la Porte, aussi bien que du corps diplomatique, de tout le monde en un mot à Constantinople. On ne croit plus, après une attente si longue, à la signature des bases de paix; on sait les Russes à Tchörli et à Rodosto; on ne pense* pas que les lignes de Tchataldja puissent être sérieusement défendues par les douze ou quinze mille soldats fatigués qui se trouv-

---

* Metinde: regarde

ent avec Mouktar Pacha. Toutes les préoccupations se résument dans la question de savoir en combien de temps l'armée du Grand Duc franchira les cent kilomètres qui la séparent de la capitale, et comment se passeront les journées qui précéderont l'occupation russe. Il n'y a pas cependant encore de panique apparente, mais l'inquiétude est intense; nous nous efforçons de l'empêcher de s'accroître, et, en ce qui me concerne, je consacre tous mes efforts à calmer les craintes de la colonie, à lui inspirer confiance dans les dispositions qui seront prises pour éviter le désordre, sans lui dissimuler toutefois la gravité d'une situation qui forcément, d'ici à peu, lui apparaîtrait toute entière d'autant plus rude qu'elle aurait été moins prévue.

J'ai exposé avec trop de détails à Votre Excellence dans les télégrammes journaliers que j'ai cru devoir lui adresser au milieu de circonstances aussi solennelles, les incidents qui se sont produits depuis ma dernière dépêche pour avoir besoin d'y revenir. Je dois cependant rappeler son attention sur un fait qui a causé ici une émotion très vive, l'apparition de la flotte anglaise aux Dardanelles. D'après le récit que m'en a donné le jour même M. Layard, l'ordre aurait été envoyé à l'amiral Hornby, non-seulement de passer le détroit mais de venir à Constantinople: à la nouvelle de l'acceptation des bases de paix par la Sublime Porte, Lord Derby aurait expédié à la flotte un contre-ordre qui devait la trouver à Besika; mais par suite d'un retard télégraphique, ce serait seulement aux Dardanelles que le message aurait été remis à l'Amiral. En me donnant cette explication, Mr. Layard a ajouté qu'il était néanmoins très satisfait que, par l'effet du hasard, cette démonstration ait eu lieu. Je crois que l'Ambassadeur exprimait ce sentiment pour prévenir les réflexions qui se présentaient d'elles-mêmes à l'esprit sur l'inopportunité d'un acte aussi périlleux que stérile et qui compromettrait la Turquie sans la servir. Avoir démontré que la Porte, au moment où elle était entrée en négociations avec le Quartier-Général, accordait à l'Angleterre le firman nécessaire pour le passage du détroit et préparait (avec) l'arrivée de la flotte à Constantinople, tel a été en effet l'unique résultat de cette démonstration avortée. La Porte n'a pas recueilli les avantages qu'elle se pouvait promettre de la présence des bâtiments anglais à la Pointe du Sérail, et elle a fourni aux Russes un prétexte de l'accuser de mauvaise foi. Je ne doute pas qu'ils n'en aient fait usage et qu'ils ne s'en servent ultérieurement pour justifier leur marche sur la capitale. Cette fois encore, et au dernier

moment, par une aussi fausse manoeuvre, l'Angleterre aura été funeste à l'Empire Ottoman. La Porte est maintenant, d'après tout ce que j'entends dire, singulièrement désillusionnée sur la politique de la Grande Bretagne: elle voit ce qu'il lui en coûte pour avoir prêté une oreille complaisante à des encouragements qui l'ont séduite parce qu'ils flattaient ses espérances: les discours des ministres dans la discussion des subsides ont achevé de la convaincre qu'ils n'y avait rien à attendre du Cabinet de Londres, et que même l'entrée des Russes à Constantinople n'amènerait pas l'Angleterre à la défendre. Le langage des hommes d'Etat Ottomans révèle à cet égard la plus profonde déception et la plus douloureuse amertume.

L'inaction dans laquelle la Grande Bretagne et l'Autriche semblent devoir se renfermer atténue l'intérêt des sentiments que manifestent leur ambassadeurs. Je dois dire cependant que Mr. Layard et le Comte Zichy montrent la plus grande tristesse et ont affecté même de me développer leurs sinistres pressentiments. Dans un long entretien que j'ai eu avec lui et dont je vous ai envoyé le résumé par le télégraphe, Mr. l'Ambassadeur d'Angleterre m'a déclaré que les événements actuels étaient à ses yeux la fin de l'Europe, et que l'Allemagne et la Russie, unies comme elles le sont à l'heure qu'il est, sont en mesure de dominer tous les Etats. Je n'ai pu m'empêcher de lui faire remarquer que ce dénouement était à prévoir dès 1871, et que l'affaiblissement de la France devait nécessairement amener la rupture de l'équilibre général: "Nos désastres, ai-je ajouté, n'ont pas été seulement un malheur pour nous: ils ont été une calamité européenne." "Je l'ai toujours pensé, me répondit Mr. Layard, et je le pense aujourd'hui plus que jamais. Et cependant, en ce moment, si une alliance avait pu se conclure entre vous, nous et l'Autriche, tout eût été sauvé en Orient et vous auriez repris votre position d'autrefois." Sans me refuser à admettre qu'en effet il eût été heureux que la situation des Puissances qu'il venait de nommer eût été telle qu'un semblable concert fût possible, je ne lui cachai pas que la France voulait demeurer fidèle à la politique pacifique, que la paix était le voeu de la nation entière et de tous les partis, qu'au surplus ce n'était pas une intention qui pût surprendre, puisque l'Angleterre, qui n'avait pas eu à subir les mêmes épreuves, avait cependant cru devoir s'abstenir. —"Je suis néanmoins persuadé, me dit Mr. Layard, que vous perdez en ce moment une excellente occasion: Votre armée est en très bon état, et d'ici à quelque mois, s'il y avait

une guerre générale, vous auriez repris l'Alsace et la Lorraine." Je ne crus pas opportun de suivre Mr. l'Ambassadeur d'Angleterre sur ce terrain, et je détournai sans affection le cours de l'entretien.

Le Comte Zichy m'a plusieurs fois parlé, sinon en termes aussi précis, du moins dans le même sens. Il m'avait depuis long temps laissé voir le désir d'une entente entre la France et l'Autriche, il s'attache aujourd'hui à me représenter les projets de l'Empire allemand comme une menace perpétuelle dont les diverses Puissances doivent être constamment préoccupées. Il considère que la crise orientale a été fomentée par Mr. de Bismarck, que l'Allemagne a encouragé la Russie dès l'origine et l'a soutenue pendant toute la durée de la guerre de ses sympathies et de ses conseils, et il paraît même penser que des avantages du côté des provinces baltiques seraient le prix du concours moral prêté par le cabinet de Berlin à celui de St. Pétersbourg. Je ne suis pas en mesure de contrôler cette dernière assertion, que je ne dois pas laisser toutefois ignorer à Votre Excellence, non seulement à cause de son importance en elle-même, mais aussi parce qu'elle indique la disposition d'esprit que le cabinet de Vienne juge à propos de manifester. Le Comte Zichy m'a également fait part des appréhensions que lui cause l'ambition de l'Italie qu'il juge intimement unie à l'Allemagne et dont il redoute les vues sur l'Albanie. Quant à la Bosnie et à l'Herzégovine, l'Ambassadeur d'Autriche est fort réservé. Néanmoins, d'après des confidences d'autres personnes de l'Ambassade autrichienne, je crois que dans le cas où des agrandissements importants seraient accordés à la Serbie et au Monténégro, et où la Bulgarie serait constituée de telle sorte qu'elle devint un centre puissant d'influence slave, l'Autriche occuperait, mais pour ne plus s'en dessaisir la Bosnie et l'Herzégovine, dans le but de conserver dans la presqu'île des Balkans, pour la sauvegarde de ses provinces Croates et Dalmates une situation considérable et une force susceptible de contrebalancer celle des Etats rivaux.

Mr. le Ministre d'Italie s'abstient généralement de toute conversation sur les intentions de son Gouvernement, et je n'ai pas cherché à l'y engager par la moindre parole indiscrete, qu'il pût interpréter comme un soupçon. J'ai remarqué seulement que les succès de la Russie paraissent lui être très agréables et qu'il se plait à se maintenir ostensiblement sur ce point en parfait accord avec l'ambassadeur d'Allemagne. Mes entretiens avec le Prince Reuss ne m'ont rien appris

de nouveau sur ses tendances toutes favorables à la Russie, mais j'ai saisi l'occasion des troubles qui ont eu lieu récemment à Athènes pour voir si ces manifestations avaient modifié l'indécision du Gouvernement Grec. Mr. Coundouriotis, dont ordinairement on devine la pensée plutôt qu'on ne la constate, s'est montré moins silencieux que de coutume. Il ne m'a pas caché que le cabinet nouveau est belliqueux et que les sentiments populaires exercent une certaine influence sur la direction de sa politique: "Au surplus" a-t-il ajouté, comme pour prévenir les réflexions que je pourrais chercher à lui faire entendre ou peut être pour ne pas me permettre de supposer que son Gouvernement attendait le mot d'ordre de Pétersbourg, "au surplus, nous prendrons notre résolution sans demander de conseil à personne."

En résumé, Monsieur le Ministre, autant que j'en puis juger par le langage des principaux membres du corps diplomatique, il se mêle à l'émotion très réelle de tous en présence des grands événements historiques auxquels nous assistons, le désir de ne pas les laisser passer sans en recueillir quelque avantage. Les Cabinets eussent préféré sans doute que le *status quo* fût maintenu, mais je crois que si l'Empire Ottoman doit être démembré ou détruit en Europe, chacun d'eux cherchera à en avoir sa part. L'Angleterre ne sera pas peut être la dernière à vouloir en obtenir quelque fragment, et il serait possible qu'en insistant auprès de nous sur les périls de la situation présente elle eût l'arrière-pensée de se justifier d'avance des résolutions qu'elle pourrait prendre. Je ne doute pas qu'il n'en soit de même de l'Autriche. Il me semble qu'il y a dans son langage comme dans celui de l'Angleterre une tristesse sincère, mais aussi l'intention de démontrer qu'en prenant un jour son gage, elle ne fera que céder à une nécessité politique absolue. Elle tient, en établissant la gravité des dangers dont elle ne peut éviter de se défendre, en ce que, si elle en vient à des extrémités, il serait injuste de ne pas l'en absoudre. L'Italie surtout au début d'un nouveau règne, assurée d'ailleurs de la protection toute-puissante de l'Allemagne, doit rêver de l'autre-côté de l'Adriatique quelques avantages qui peut être lui ont été promis, et auxquels l'extension de l'Autriche semblerait l'autoriser à prendre part. Quant à la Grèce, l'objet de son ambition a été trop souvent déclaré par elle pour qu'on puisse penser qu'elle tarde longtemps à saisir un prétexte que le moindre trouble en Epire ou en Thessalie pourrait lui fournir pour mettre la main sur ces deux pro-

vinces, au milieu des préoccupations que causeraient à toute l'Europe les suprêmes désastres de l'Empire Ottoman.

En présence de ces ambitions plus ou moins voilées et des consolations qu'elles inspirent par des regrets plus ou moins sincères, la Porte accablée et muette contemple les débris de sa puissance et considère sa ruine comme certaine quoi qu'il arrive. Que les bases de paix finissent par être réciproquement admises, ou qu'elles soient remplacées par des combinaisons plus redoutables encore, la Turquie en effet ou du moins ce qui restera d'elle, sera désormais sous la main des Russes, son souverain sera un roi fainéant dirigé par St Pétersbourg, en un mot nous assistons à la destruction politique ou territoriale de cette monarchie en Europe. Ses hommes d'Etat ne s'y trompent pas, et avant même que les lenteurs de la négociation n'eussent éveillé des craintes plus grandes encore, leurs seules conditions que nous avons pu connaître avaient mis dans toutes les bouches ce mot sinistre: "C'est la fin de l'Empire!" On se demande aujourd'hui si le Sultan restera dans sa capitale pendant l'occupation plus ou moins prolongée des Russes, comme le dernier roi de Pologne à Varsovie, ou bien s'il ira fuir à Brousse les regards du vainqueur sans savoir quand il lui sera donné de rentrer dans Constantinople envahie. Dès ce moment une révolution qui le chasserait du trône est vraisemblable: lui même, rempli de crainte pour sa personne, réunit des munitions et de l'artillerie autour de son Kiosque de Yildiz, et j'hésite à penser en effet que son autorité, si tristement compromise par sa propre faiblesse et par l'incapacité de tristes favoris, puisse survivre à de semblables revers.

Veillez agréer etc. etc.

C. de Moüy

Vesika No 3.

De Moüy à Waddington

(A. E. corp. pol. Turquie, vol. 415.)

Tel. No 16.

Pera, le 6 février 1878.

..... Un fait plus grave, c'est la nomination d'Ahmed Vefik Pacha à la tête du cabinet nouveau: j'ai eu plusieurs fois l'occasion de signaler au Département la remuante ambition de ce personnage singulier

qui passe ici pour un érudit, mais dont l'esprit vif et parfois brillant m'a toujours paru assez mal réglé. Il est considéré en outre comme particulièrement suspect aux Russes et ce choix est, à ce point de vue, tout à fait inopportun . . . La personnalité du Premier Ministre (Bach-Vékil) est elle même un élément de dissolution: elle inspire à tout le monde des défiances très-justifiées. Dans la visite officielle que j'ai faite hier à Ahmed Vefik Pacha, dont je connais depuis longtemps les exagérations de langage, j'ai été frappé de l'incohérence de ses idées, du désordre de sa conversation, de son exaltation bizarre. Il me suffira de rappler qu'il se fait l'illusion de croire que l'armée Ottomane est en état de jeter les Russes jusqu'au delà d'Adrianople . . . . .

Vesika No 4.

De Moüy à Waddington

(A.E. corp. pol. Turquie, vol. 415.)

Tel. No 21.

Pera, le 13 fevr. 1878.

Monsieur le Ministre,

En m'invitant par son télégramme du 7 de ce mois à demander à la Porte un firman pour le passage de deux cuirassés aux Dardanelles, Votre Excellence pensait, d'après les nouvelles qui avaient circulé à Paris sur la marche des Russes et la situation de Constantinople, que la sécurité de la ville était compromise. Ces rumeurs étaient inexactes: la capitale était calme, l'armistice s'exécutait régulièrement, et je vous en ai informé immédiatement par le télégraphe afin de vous mettre en mesure d'apprécier, d'après la connaissance de l'état réel des choses, s'il y avait lieu de demander le firman. J'ai reçu depuis, le "9", dans la soirée, sans savoir si mon télégramme Vous était parvenu, Votre dépêche du même jour, par laquelle Vous me faisiez savoir que le Gouvernement anglais avait donné à l'amiral Hornby, l'ordre d'entrer dans les Dardanelles, et que le cabinet italien connaissant nos intentions, avait chargé le Comte Corti de réclamer également l'autorisation nécessaire à l'entrée de deux frégates. Je me rendis aussitôt chez Mr. l'Ambassadeur d'Angleterre, que je trouvai dans la plus vive inquiétude: la Porte se montrait disposée à la résistance, et

Mr. Layard redoutait un conflit dans le détroit. Le Ministre d'Italie, avec qui je m'étais entendu en même temps, pensa comme moi, qu'en présence d'un tel incident, nous devions nous abstenir de faire dans la nuit auprès de la Porte une démarche qui serait évidemment repoussée, jusqu'à ce que nous fussions informés l'un et l'autre du résultat de l'initiative anglaise: nous étions arrivées... à nos gouvernements. J'envoyai donc à Votre Excellence mon télégramme du "9" identique à celui que le Comte Corti adressait à Rome et dans lequel, en donnant avis à nos cabinets respectifs de l'opposition de la Porte à l'entrée de la flotte britannique, nous demandions s'il fallait quand même réclamer le firman. Le lendemain, 10, au matin on apprit ici que l'escadre de l'amiral Hornby, après s'être présentée aux Dardanelles, avait rebroussé chemin et était retournée à Bésika. Cette décision qui paraissait indiquer un revirement dans la politique du Cabinet de Londres et l'apaisement des craintes qu'on avait conçues en Turquie sur la situation de Constantinople, confirma le ministre d'Italie et moi-même dans la conviction que nous avions agi avec prudence en prenant la résolution d'en référer à Rome et à Paris. Je reçus le lendemain Votre télégramme du "11" qui me prescrivait en effet de m'abstenir en présence de la tranquillité de la capitale et maintenait les instructions précédentes pour le cas où la sécurité de nos nationaux serait menacée. Le Comte Corti était également approuvé et le Cabinet de Rome se réservait de lui envoyer des directives ultérieures.

Ouel était le véritable sens de cette seconde démonstration anglaise? Indiquait-elle simplement les fluctuations d'une politique incertaine ou bien n'était-elle qu'un acte prématuré en avance de quelques jours sur la décision définitive? S'agissait-il uniquement de la sécurité des sujets britanniques, comme Lord Derby affectait encore de le dire, ou plutôt ne cherchait-on pas à cacher sous ce prétexte des projets exclusivement politiques? Toutes ces questions se posaient devant les esprits et tandis que l'on considérait en général avec une certaine ironie la retraite de la flotte comme un nouvel indice des incertitudes de la politique anglaise, comme un incident qui ne devait avoir aucune suite, je n'étais pas sans crainte sur le renouvellement de cette tentative, d'après ce que me disait Mr. Layard de la surexcitation de l'opinion publique en Angleterre et aussi d'après certains symptômes qui m'étaient rapportés de divers côtés. La ville avait été fort émue par le bruit de l'entrée de l'escadre anglaise, et il est à noter que dans cette

vaste cité parfaitement paisible malgré tant de motifs de crainte et tant d'éléments de désordre, cette nouvelle avait failli provoquer la panique que le Gouvernement Britannique prétendait vouloir prévenir. On ne doutait pas en effet que la marche de l'armée russe sur Constantinople ne fût la conséquence immédiate du mouvement de la flotte. On se rassura dès qu'on sût le contre-ordre envoyé à l'amiral Hornby, mais un fait assez étrange qui se produisit depuis me laissa de sérieuses inquiétudes sur le véritable caractère de la situation: Tandis que la Porte, ainsi que j'en ai avisé Votre Excellence, adressait au Grand-Duc-Nicolas un télégramme ou elle faisait savoir à Son Altesse les objections opposées à l'entrée de la flotte anglaise et déclinait ainsi toute responsabilité, des avertissements étaient donnés à la population dans les mosquées, dans les églises grecques, et même par les veilleur de nuit, de ne concevoir aucune appréhension dans le cas où elle entendrait des coups de canon qui seraient simplement les saluts de l'escadre britannique. J'ai su également que l'ordre avait été transmis à l'office sanitaire par le ministère de la police de prendre les mesures nécessaires pour l'entrée éventuelle des bâtiments anglais. La Porte, à qui le premier Drogman de cette ambassade demandait hier des explications sur ces différents faits, affecta de les regarder comme sans importance et d'ignorer même quelle était l'origine de ces singuliers avertissements. Sa réponse me laissa les plus grandes doutes sur la sincérité de ses protestations contre l'arrivée de la flotte.

Mon attention était donc complètement en éveil sur les moindres indices, et tout en constatant la parfaite tranquillité de la ville et l'exécution régulière de l'armistice, je conservais les plus pénibles pressentiments sur les dangers inconnus encore mais qui semblaient exister à l'état latent, et menacer l'Europe des complications les plus redoutables. Je me représentais le mécontentement croissant de l'Angleterre et de l'Autriche, les espérances que manifestaient leurs ambassadeurs de voir la conférence atténuer sensiblement les bases générales de la paix, l'irritation mal dissimulée du premier ministre contre les conditions du protocole et de l'armistice, l'hésitation évidente et souverainement périlleuse de la Porte entre les suggestions de l'Angleterre et les tendances d'un parti qui voudrait jeter franchement la Turquie dans les bras de la Russie et l'amener à une alliance offensive et défensive qui exclurait complètement les autres Puissances des affaires de l'Orient. J'avais su en outre la prochaine arrivée à Constan-

tinople de Mr. Onou, premier Drogman de l'Ambassade russe, gendre du Baron Jomini, personnage habile, froid, secret, au courant de tous les détails de la politique suivie par le Général Ignatiew. Mr. Onou vient directement de St. Petersbourg, chargé, dit-on, d'une communication à faire à la Porte; il est peu vraisemblable qu'on ait envoyé un diplomate de cet ordre pour une négociation secondaire, et je ne serais pas éloigné de penser que sa présence se rattacherait à un projet de traité d'alliance conçu par la chancellerie russe, mais favorisé à la Porte par un certain nombre d'hommes d'Etat.....

Veksika No 5.

De Moÿy à Waddington

(A.E. Corp. pol. Turquie. Vol. 415.)

Tel. No 22.

Pera, le 15 fevr. 1878.

Monsieur le Ministre,

L'arrivée de la flotte anglaise qu'on attendait hier a été retardée par un accident: le vaisseau "Le Raleigh" a échoué sur un bas-fond des Dardanelles; un bâtiment est resté auprès de lui pour lui porter secours: les autres ont été l'attendre à Gallipoli: ils sont arrivés ce matin aux Iles des Princes, en vue de Constantinople: Quant aux Russes, il ne semble pas jusqu'à présent que l'initiative hardie du Gouvernement Britannique ait complètement décidé leur état-major à frapper un coup suprême en entrant dans la capitale. Ils hésitent évidemment avant d'en venir à cette inévitable issue de la campagne: j'en vois la preuve aussi bien dans les paroles du Comte Schouvalov au Marquis d'Harcourt que dans la vague réponse du Czar à un télégramme suppliant d'Abdul Hamid: il parle seulement de faire avancer quelques détachements qui occuperaient certaines positions stratégiques. En d'autres termes—si cette dépêche est sincère, — l'armée russe se rapprocherait de Constantinople, mais n'y entrerait pas. Est-il possible que les choses en restent là, et n'y a-t-il pas dans la logique-même d'une pareille situation une puissance irrésistible? J'avoue que je ne puis croire qu'en présence de la violation éclatante des traités de 1841, 1856 et 1871 par l'Angleterre malgré les protestations de la Porte, la Russie sous les murs de Constantinople consente à s'y attêter. Si d'ailleurs elle veut y

pénétrer, il ne paraît pas à craindre que le Gouvernement Ottoman s'y oppose par la force: l'ordre a été donné, me dit-on, aux soldats turcs de ne point tirer sur les troupes envahissantes: ce serait donc en amie que se présenterait l'armée du Czar, et cette étrange disposition des choses mettrait simultanément sur mer et sur terre. Constantinople entre les mains de l'Angleterre et de la Russie par des voies pacifiques et au nom d'une double et amicale sollicitude.

Le Sultan a pris hier une résolution qui s'accorde peu avec ses déclarations constitutionnelles. Tandis que le discours de la couronne à l'ouverture du Parlement affectait les tendances les plus libérales et la plus ferme volonté de faire triompher les principes de la Constitution dans le gouvernement de l'Empire, tandis qu'hier encore les modifications ministérielles et la nomination d'un premier ministre chef d'un cabinet homogène et responsable indiquaient sinon l'intention sérieuse d'appliquer le régime parlementaire, du moins le désir de persuader l'Europe du libéralisme ottoman, voici qu'un Iradé Impérial, lu hier au deux Chambres, les suspens indéfiniment l'une et l'autre. Cette décision a été sans doute demandée par la Russie et j'y vois un des premiers effets de la mission de M. Onou, dont je vous parlais dans ma dernière dépêche; mais je ne serais pas étonné que la Porte, fatiguée des agitations de la chambre des Députés, des débats assez bruyants depuis quelques jours, et craignant peut-être avec quelque raison les conséquences d'une opposition justifiée trop bien par les dangers de la patrie, ne se fût très volontiers prêtée au vœu du cabinet de St Pétersbourg. Ouoi qu'il en soit, le Parlement est en réalité dissous, et la première tentative de Gouvernement parlementaire en Turquie avorte sur l'action de la volonté russe et avec le complaisant assentiment de la vieille routine orientale.

Il en sera toujours ainsi de toutes choses en ce pays voué à l'immobilité et à la conquête. La race turque est immuable comme toutes les races asiatiques: elle sera conquise comme elles. Bien que sa foi religieuse et le courage de ses soldats lui maintiennent une certaine force dont elle vient de donner des preuves, elle ne peut subsister longtemps dans sa forme présente en face de la civilisation européenne, chaque jour plus puissante et dont sa propre civilisation est l'inverse ou la négation même en toutes choses. Or je suis de plus en plus convaincu de l'impossibilité d'implanter ici, tant que la race turque gardera le gouvernement, les principes européens. Je crois donc l'Empire Ottoman en Europe,

quelles que soient les convenances des puissances occidentales, condamné à disparaître. Voici déjà la plus grande partie de la péninsule des Balkans d'où les Turcs s'éloignent: l'exode des populations a achevé ce que les destructions de la guerre avaient commencé: les arrangements politiques signés à Andrinople constituent une Roumanie....

Veillez agréer etc.

Moïy

Vesika No 6.

From Layard to Derby

(F. O. 78/2810)

Tel. No 231.

Pera, 17 Febr. 1878.

Most secret.

With reference to your telegram of yesterday, I cannot suggest any method of getting possession by force of Dardanelles forts. This is a purely military and naval question, with which I am not competent to deal. But it appears to me that the best and only mode of securing the Dardanelles is by holding the Bulair lines, which we could do: I understand, with the help of Turkish troops and our ships of war. Captain Five suggests that we should take Turkish Commander and troops now at Gallipoli peninsula into our pay, with guarantee for pension and six months pay in advance. Sir C. Dickson informs me that instructions have been sent to Commander of Dardanelles that the forts on European side should be disarmed, the heavy gun thrown into the sea, and the ammunition and stores removed, if possible, to the other side, or if not, destroyed. I will endeavour to keep the Turks to this; and if we can obtain Sultan's consent to occupying forts on Asiatic side, the free passage of straits would then, I presume, be secured.

Layard

Vesika No 7.

From Layard to Derby

(F. O. 78/2810)

Tel. No 235.

17 Febr. 1878.

Secret.

I have seen Sultan to-day, and made communications to him contained in your telegrams of yesterday, as instructed. His Majesty promises answers to-morrow. He still hopes that H. M. Govt will succeed in preventing Rusians from entering Constantinople. He begs me to say that if they do enter there are three things to fear: that they may provoke disturbances, which may lead to a general massacre of Mahomedans, that they may make him a prisoner, if he remains and dethrone him if he goes away; and that they seize arsenal, arms factories and all military stores.

If the Sultan does leave Constantinople, he will probably, I think go to Princes's Islands where he will be quite secure, and in communication with his government, which would remain to keep order and carry on administration.

Layard

Vesika No 8.

From Layard to Derby

(F. O. 78/2810)

Tel. No 250.

20 Febr. 1878.

Secret.

With reference to secret telegram. I have no doubt that Server Pasha is the traitor. I will take steps to ascertain. Russia has agents on every side, and, as I have frequently stated, finds a most-powerful assistance in the German Ambassador. This state of things is most dangerous to us and to our interests.

Layard

Vesika No 9.

From Layard to Derby

(F. O. 78/2810)

Tel. No 252.

20 Febr. 1878.

Gizli

Prime Minitr informs me that the Russians have demanded immediate surrender of the whole Turkish fleet and threaten that unless it is given up at once they will enter Constantinople by force. I have entreated Prime Ministre to delay signature as long as possible. The Russians also now demand that 30.000 men shall occupy Constantinople and Monsieur Onou has been sent to make arrangements for it. Prime Minister expressed conviction that in the City Russians will cause bloodshed for the purpose of bringing about a general massacre of the Mahomedans. Russian officers with Scholioff (?) informed an English gentleman that before entering Constantinople by force Pera would be sacked, meaning it is conjuctured the British Embassy. The state of affairs is so grave that it may be desirable for H. M. Gvt to consider whether the archives and property of the Embassy should not be moved to one of H. M.s ships or what precaution should be taken.

Layard

Vesika No 10.

From Layard to Derby

(F. O. 78/2810)

Tel. No 253.

20 Febr. 1878.

Secret.

With the reference of your telegram of yesterday I have only seen Grand Vizier and Hobart Pasha about selling ships to Her Majesty's Gvt and no proposal has been made or negotiations entered into by me for purchase of four best ships. Only ships in general were mentioned. Is your Lordship sure that cypher is safe? The telegraph clerks here are probably entirely Russian. The proposal for the occupation of

the forts of Chanack may have been communicated to Russia by Server Pasha or one of the Ministers whom the Sultan consulted as he is surrounded by traitors.

I have communicated on the subject with (H. M.)

Layard

Vesika No 11.

From Layard to Derby

(F. O. 78/280)

Tel. No 254.

20 Febr. 1878.

Secret.

I was informed as to proposal in terms of peace that Austria was to take part in the arrangements of Bulgaria; she is only to be consulted with regard to Bosnia and Herzegovina. General Ignatieff claims Batoum.

I have now succeeded in getting copies of communications from Safvet Pasha of all that has passed at Adrianople but this must be kept most secret. The occupation of Bulgaria By 50.000 Russian troops is to be for two years. I will telegraph further about conditions.

I have etc. etc.

Layard

Vesika No 12.

Ambassadeur M. Fournier à M. Waddington

(A. E. Cor. pol. Turquie, vol. 415.)

Pera, le 20 fevr. 1878.

..... Mr. Layard sort de chez moi très ému. Il apprend l'arrivée prochaine de 30.000 Russes à Constantinople: la signature de la paix ces-jours-ci (demain ou après... peut-être à San Stefano aux portes de Constantinople): l'exigence de la remise immédiate de la flotte Turque aux mains des Russes. Il exprime ses craintes sur ce que ces evene-

ments soudains peuvent produire d'émotion populaire dans la capitale. Il me demande mon avis sur la situation et comment en sortir. Je lui répondis: "L'entrée de Votre flotte dans les Détroits a aggravé la situation; votre amour propre national et celui des Russes son en présence. Voulez-vous ou ne Voulez vous pas la guerre ? Si vous ne croyez pas en ce moment la guerre opportune, et mon opinion personnelle est qu'elle ne l'est pas, faites retirer votre flotte de la mer de Marmara. Ce sera la chute du ministère; mais pour le moment ce sera la paix. Si non, c'est la guerre immédiate avec toutes les vicissitudes; vous n'avez qu'à saisir la flotte Turque avant qu'elle soit remise aux Russes et à faire débarquer 25.000 hommes à Gallipoli. C'est un peu tard. Si vous ne prenez de resolution immédiate, vous coures risque de voir votre flotte prise dans la mer de Marmara comme dans une souricière.

Fournier

Vesika No 13.

From Layard to Derby

Tel. No 256.

25 Febr. 1878.

(F.O. 78/2810)

...Then is a very strong impression among persons generally well informed that a secret Treaty has been or is about to be concluded between Russia and Turkey defensive and offensive and mainly directed against England and Austria. I will do my best to find out whether this is so, but I think that it is my duty to warn His Majesty's Government in time.

Layard

Vesika No 14.

From Layard to Derby

Tel. No 284.

2 March 1878.

(F.O. 78/2810)

Secret.

(Peace has not been signed to-day as expected. Safvet Pasha notwithstanding instructions from Prime Minister, refusing to sign. Rus-

sians much irritated, threaten to breack off negotiations.) I cannot obtain further information as to terms. Turkish Ministers complain that my telegrams are communicated to Parliament and afraid to give me information and thus to expose themselves to the vengeance of the Russians. May I venture to suggest that no telegram marked secret should be made public. I find mutual reserve on the part of Prime Minister with reference to negotiations with Russia, and I am not satisfied with the state of things. There is a suspicion that Russians are demanding a position on the Bosphorus, but I have no trustworthy information to confirm it, nor have I heard Beikos mentioned. Statement made to me that Russia has not insisted upon demand for the surrender of Turkish Ironclads is not altogether clear or satisfactory, and I am by no means certain that a demand for at least a part of them is not maintained.

Layard

Vesika No 15.

From Layard to Derby

(F.O. 78/2810)

Tel. No 308.

Secret.

16 March 1878.

I saw Sultan this morning. A council was sitting at the Palace to consider the demand of the Grand Duke Nicholas to send his troops to Buyuk Dere to embark for Russia. Sultan resolutely opposed it and it was decided to refuse. Decision will be communicated to Grand Duke to-morrow.

Layard

Vesika No 16.

Fournier à Waddington

(A. E. Cor. pol. Turquie, Vol. 416.)

Tel. No 24.

Pera, le 19 mars 1878.

Monsieur le Ministre,

J'ai eu l'honneur de faire connaître à Votre Excellence par deux télégrammes, le 16 et le 18, que les Russes demandaient au Gouverne-

ment Ottoman d'embarquer leurs troupes, non plus directement à San Stéfano pour Odessa, mais à Buyuk Déré, sur le Bosphore, vers son embouchure dans la mer Noire.

Le Grand Duc Nicolas était depuis assez longtemps établis à San Stéfano pour savoir à quoi s'en tenir sur les difficultés que devait offrir cet endroit à l'embarquement d'un matériel et d'un personnel de guerre nombreux.

Il ne s'en est cependant aperçu qu'au tout dernier moment, quand les préliminaires de paix, signés, n'attendaient plus que leur ratification à St Pétersbourg, où était déjà arrivé le Plenipotentiaire Ottoman Réouf Pacha, parti d'ici le 10 mars.

Cette demande - inattendue et faite si naturellement, si simplement, circulait cependant dans l'air depuis quelques temps. On avait parlé de reconnaissances faites par des Cosaques égarés, par des officiers russes en promenades du côté de Buyuk Déré, résidence d'été de l'ambassade russe à Constantinople.

Le Gouvernement Ottoman, averti d'avance par ces bruits, a donc été à moitié surpris certainement, mais très embarrassé. Il sait que Buyuk Déré ne se prête pas mieux que San Stéfano à un embarquement facile, et que si les Russes ont un goût si subit pour cette localité, c'est qu'elle avoisine les forts de Kawak dont le formidable armement défend l'entrée du Bosphore par mer, mais qui par terre seraient aisément au pouvoir de troupes arrivant de Buyuk Déré.

L'envoi de deux bâtiments de guerre russe au mouillage de Buyuk Déré, "La Vesta" et "le Grand Duc Constantin", navire porte-torpilles qui porte à son bord une petite chaloupe à vapeur, genre Chornicoff, dénote en outre un plan qui ne paraît pas inopiné.

Les Ministres se sont réunis, sous la présidence du Sultan, dans la journée de samedi à Yildiz Kiosk.

Il m'a été dit que Safvet Pacha n'avait pas été absolument contraire à satisfaire les prétentions des Russes, qu'à Ahmed Vefik s'y était montré moins enclin, que le Sultan y avait été énergiquement opposé.

Sa Majesté Imperiale sait, en effet, qu'il lui faudrait peu pour se déconsidérer complètement aux yeux d'un très grand nombre de ses sujets, que bien des faiblesses lui sont déjà reprochées, que beaucoup

de ces reproches ne sont pas immérités, qu'une concession comme celle qui exigée *in extremis* contre tout droit de l'obtenir que d'une faiblesse ne serait pas pardonnée; et qu'en outre cette concession serait remettre de sa propre main aux mains des Russes la clé, définitive sans doute, du Bosphore. Les Russes, dans le cours des négociations de San - Stéfano n'avaientils pas déjà laissé tomber négligemment de la bouche de leurs plénipotentiaires le désir d'avoir une station à Bécicos, sur la coté d'Asie, présqu'en face de Buyuk Déré.

Le Sultan a donc repoussé absolument le désir du Grand Duc et du Gouvernement de St Pétersbourg et une délibération en ce sens a été séance tenante rédigée et scellée du sceau par les membres du Cabinet.

Ahmed Vefik me disait hier que le Sultan avait eu, dans un moment de juvénile emportement, l'idée de défendre avec quelques troupes la route qui conduit de Constantinople à Buyuk Déré. On lui a représenté l'inutilité de cet acte.

Si les Russes et le Grand Duc insistent, et il parait qu'au moment où j'écris ils insistent, ou il faudra céder ou il faudra que d'autres que les Turcs s'en mêlent.

J'avais vu mon collègue d'Angleterre dans la journée de dimanche et l'avais entretenu de l'intention des Russes, qu'il connaissait comme moi et certainement avant moi.

Il ne m'en paraissait pas aussi préoccupé que je l'aurais supposé: Il reconnaissait bien que la Russie en prétextant un embarquement à Buyuk Déré, couvait d'autres desseins, que ces desseins étaient une prise de possession de Kawak et de la mer Noire dans le Bosphore: il jugeait cela grave, très grave, venant après la paix signée: mais je l'avais vu infiniment plus ému, et dans des circonstances moins considérables.

Il me raconta ce qui s'était passé au Conseil des Ministres à Yildiz Kiosk, me fit un grand éloge des dispositions du Sultan à la fermeté: il trouvait que pour être un souverain capable de volonté, il ne lui manquait que quelques bons conseils, désintéressés, et il me demandait pourquoi je n'allais pas voir, sans façon, à mon heure, Sa Majesté Imperiale, qui serait charmée de me recevoir, de causer avec l'Ambassadeur de France, et qui me l'avait dit elle-même.

Mr. Layard, avec son apparente bonhomie, m'énumera alors les services que pouvait, que devait rendre à la Turquie un ambassadeur de France, dont le retour avait été si attendu et représentant une politique aussi désintéressée, aussi loyale que celle de la France.

Je ne pus m'empêcher de faire remarquer à mon collègue d'Angleterre que ce désintéressement qu'il se plaisait à reconnaître et dont je le remerciais, devait être absolu, que porter à quelqu'un un conseil, ou des conseils qu'ils ne demandait pas, n'était pas la même chose qu'en donner quand on est sollicité, qu'il savait qu'une visite de l'Ambassadeur de France au Sultan, toute privée qu'elle essaierait d'être, serait connue de tous immédiatement et exploitée au grés des fabricants d'intrigues, toujours fort en activité ici.

Mr. Layard voulut m'indiquer amicalement des moyens de faire passer ma visite inaperçue.

Comme je lui disais qu'il m'était revenu que Réouf Pacha, nature aimable et molle, avait été à dessein et par le fait du général Ignatieff, envoyé en Russie sans qu'on lui eut adjoint un ad latus énergique et rompu aux roueries moscovites, afin d'être une proie innocente aux cajoleries imperiales, que j'avais vous dire que déjà dans une audience pleine de séductions, Alexandre II avait, fait miroiter aux yeux, éblouis peut-être du général, la remise d'un milliard et bien davantage encore, si la Turquie consentait à une alliance intime, offensive et défensive avec la Russie devenue désormais l'amie la plus intéressée à son existence.

"Voulez-vous m'aider à renverser Réouf? Rien ne nous sera plus facile dès que nous serons ensemble que de faire ici ce que nous voudrons. Il n'y a plus de motifs pour qu'il y ait ici entre la France et l'Angleterre les antagonismes du passé; il ne doit pas y avoir entre nous d'antagonisme en Orient."

Mon cher collègue l'Ambassadeur est, ou me croit bien naïf, je le trouve un peu trop prêt à vouloir se liguier à tout propos avec la France contre quelqu'un. Je calme ses ardeurs; il en a beaucoup; on voit qu'il représente un pays où les hommes politiques voudraient pourvoir et vouloir, et en sont empêchés par le poids des fautes commises, fautes qui pèsent sur le bon sens national et qui ont comme abâtardi le sentiment de dignité d'honneur, de vigueur nationale, qu'avait jadis la grande Angleterre.

Il est évident que nous lui manquons et qu'elle le ressent cruellement. Elle n'inspire plus confiance. . . . .

L'Angleterre et l'Autriche cherchent toutes deux quelqu'un pour se tirer d'affaire: elles sont tout aussi compromises l'une que l'autre, dans des sens différents, et toutes deux elles regrettent de ne pouvoir compter sur personne pour leur venir en aide.

Veuillez agréer etc.

Fournier

Vesika No 17.

(From Layard to Derby)

(F. O. 78/2783.)

Tel No 399.

Constantinople, March 25, 1878.

Secret.

My Lord,

After Raouf Pasha had given me the explanation with respect to his conduct towards Lord Augustus Loftus, reported to Your Lordship in my preceding despatch, His Excellency entered upon the subject of his mission to St Petersburg. He said that the Emperor of Russia, having known him formerly at Livadia, had expressed a wish that he should be chosen as the Turkish representative of the Sultan for the exchange of the Ratifications of the treaty of Peace. When he left Constantinople he was under the impression, and so were his colleagues and the Ministry, that His Imperial Majesty was prepared to make considerable concessions with regard to the terms exacted from Turkey.

The Grand Duke Nicholas and General Ignatieff had unquestionably led the Turkish Plenipotentiaries to believe that such would be the case and it was partly on this understanding that the Porte had been induced to accept the very hard conditions imposed upon it. He was, therefore, greatly surprised to find that the Emperor would not listen to his representations on the subject. All that he succeeded in obtaining from His Imperial Majesty was the return to Turkey of the fortress and district of Bayazid, which was, no doubt, an important advantage to her whilst it was really no great loss to Russia. On all other points

the Emperor was inflexible, merely hinting that it depended upon Turkey's future conduct whether he might hereafter be induced to make further concessions.

Raouf Pasha declared most emphatically that no secret understanding with Turkey had been come to with, or had been proposed by Russia. His Excellency said that the Emperor and the Russian Government had treated him with marked consideration and distinction, and he was bound to state that no pressure had been brought to bear to commit him to any promise with respect to the future relations between the two countries. As far as he could learn from the conversations he had had with Russian officers of various ranks, they were all tired of the war, and very anxious to avoid a quarell with England, of which they appeared to dread the results. His impression, judging from what he had heard at St Petersburg was that in order to secure peace, the Emperor would be ready to make considerable concessions, and even to withdraw the Russian demand for the extension of the new Bulgarian Principality to the Provinces to the south of the Balkans, if England and Austria, or even if England alone, were to hold firm language on this subject.

His Excellency further stated that there appeared great anxiety at St Petersburg for the removal to Russia of the Russian troops now at San Stefano and at other places outside the limits of the proposed Bulgarian Principality. But Prince Gortchakov declared that they could not be removed as long as the British Squadron remained in the Sea of Marmara. The Russians, His Excellency believed, would agree to a simultaneous withdrawal, as for instance the embarkation and departure of a division, or of a certain number of troops, to take place at the same time as one of the British Ironclads should leave for Besika Bay. The release of the Turkish prisoners in Russian hands was about to take place, and he was going to send ships for them to Odessa, Sevastopol, and elsewhere which could be suggested, be used for the transport of part of the Russian forces with the steam vessels which the Russians themselves could supply, the whole of the Russian army could then speedily be removed from Turkish territory, with the exception of the 50.000 men, which, under the Treaty, were to be retained in Bulgaria.

His Excellency urgently requested me to submit what he had stated to me, to Her Majesty's Gvt as long, he said, as the Russians

were at San Stefano, there was great peril to Turkey, and she was paralysed, as they could at any moment occupy the Capital. Once the Russian army were withdrawn from its present positions, Turkey would regain her liberty of action and could then determine upon her future policy.

I told his Excellency that I would communicate what he had stated to me, to Your Lordship, but that I could not hold out any hope that Her Majesty's Government were prepared under present circumstances to withdraw Her Majesty's ships from the Sea of Marmara.

I have etc.

Layard

Veksika No 18.

From Layard to Derby

(F. O. 78/2783)

Tel. No 400.

Constantinople, March 25, 1878.

Secret.

My Lord,

The Prime Minister asked me this afternoon if I knew whether Her Majesty's Govt were going to the Congress prepared with any distinct plan for the settlement of the Turkish question. His Highness went on to say he thought it very desirable and very important that he would be made acquainted with the views of Her Majesty's Govt and should come to an understanding with them as to some arrangement to be submitted to the Congress, which might, with the support of England, be substituted for that demanded by Russia. If Her Majesty's Govt were disposed to treat with confidence he would consider any communication that was made to him as one of a strictly private nature, and he begged me to consider what he was saying to me. If he knew the views of Her Majesty's Govt, he might be able to promote them by adopting them as those of the Turkish Government, and by doing his at most, and using all the influence he might possess, to obtain the concurrence in them of other Powers.

His Highness said that the points to which the Porte attached the greatest importance were:

1 st The limitation of the proposed Bulgarian Principality to the Country between the Danube and the Balkans. If it were absolutely necessary Sofia could be included in it; but it would be fatal to Turkey to have to give up the line of defence of the Balkans, and the Province of Rumelia with Philippopolis.

2 nd The possession of Olti and Ahriman giving Turkey a defensible position in Armenia, which she would not have if these places and the districts depending upon them were ceded to Russia and

3 rd A considerable reduction in the amount of the pecuniary indemnity fixed by the Treaty of San Stefano, which Turkey could not possibly pay and which would consequently give Russia a hold upon her from which she would never be able to extricate herself. His Highness observed that if Her Majesty's Government were prepared to assist the Porte in obtaining these concessions, he would be ready to come to an agreement with them upon any other points to which they might attach importance, and he believed that something could yet be done to avert the fatal consequences to Turkey and to Europe which must ensue if the Treaty of San Stefano were fully carried out. He added that he had been the more ready to accept the Treaty as it stood, as it was so extravagant in its terms that it was utterly impossible to put it into execution, and that it would be found absolutely necessary to change it in almost every material point.

I asked His Highness whether the Porte was prepared to make any concessions to the Greeks. He replied that he was quite ready to come to an understanding with them.

I told His Highness that I would submit what he had stated to me to Your Lordship, and I accordingly telegraphed its substance to Your Lordships.

I have etc.

Layard

Vesika No 19.

From Layard to Derby

(F. O. 78/2783.)

Tel. No 401.

Confidential.

Constantinople, March 25, 1878.

My Lord,

I have the honour to enclose herewith, copy of a memorandum, given to me by a trustworthy person relating to the views of some of the leading Armenians of Constantinople as to a future constitution of the Province of Armenia, with the hope to obtain by the help of England. It agrees in the main with the statement made to me by the Armenian Patriarch, as reported to Your Lordship in my despatch No 364, of March 18 th., with the exception that it does not appear to contemplate the annexation of Cilicia, to the proposed "autonomous" state. It admits that Monseigneur Narses, the present Gregorian Patriarch, has been in communication with the Russian Head Quarters' at San Stefano, and that an Agent has been sent by some of the Armenians here to St Petersburg. I understand that Khoren Nar Bey, the ex-Patriarch and another dignitary of the Church, have been entrusted with this mission. It is also stated in the memorandum that it is the intuition of the persons who are getting up the movement in favour of Armenian "autonomy" to send a deputation to the Members of the coming Congress to advocate their cause.

The inclosed document deserves Your Lordship's attention as it throws (light) on the nature and object of the agitation which has commenced for the purpose of extending to the Turkish dominions in Asia "autonomous" institutions similar to those which are about to be introduced into Turkey in Europe. It may be a commencement of a movement which may lead to serious results affecting our interests in the East. It is stated in the memorandum that after the Crimean War, England thought of securing to Armenia a 'certain autonomy'. I have no recollection of such having been the case. Had it been so, considering the interest I have always felt in Armenia and the Armenians, I should probably have been aware of it. In those days the doctrine of 'autonomy' was not in vogue. That England desired to procure good Government

and proper protection for the Armenians, as for all other communities, Christian and Mahomedan, under Turkish rule, is no doubt there; but it is a very difficult thing from attempting the formation of a semi-independent Province which must, sooner or later, separate from the Turkish Empire, and can only become a dependency of Russia.

The Armenians are worthy of the sympathy, consideration and help of England. Something might, no doubt, be done at the Congress to ensure for them, and especially for those who inhabit the Eastern Provinces of Asia Minor, good and just Government for the future, and above all, protection from the Kurdish tribes to whose offences and outrages they have been constantly exposed. They are in their own country, a quiet, industrious and frugal people, chiefly engaged in agriculture, and living in friendly relations with the Mahomedan Turkish population, like themselves, suffers from the lawless violence of the Kurds. In Constantinople and in the principal towns of Turkey they become prosperous bankers and merchants, some of them fill confidential posts at the Porte, and are entrusted with important political affairs. Others are agents of wealthy Turkish families and of high officials, and thus exercise very considerable influence. Out of Turkey as in India, they have been successful in commerce and enjoy, I believe, a good reputation for intelligence and integrity. In Russia large members of them are engaged in trade. General (Loris)- Melikoff is of Armenian origin .....

...It is greatly to the interests of the Porte to encourage the Armenians, and to treat them with justice and liberality, so as to satisfy them, and to prevent their turning to Russia for help and protection. England might contribute materially to this end. To give autonomy to a Province which is, at present, quite incapable of selfgovernment, would probably lead to more harm than good and to results which would be far from favorable to British interests.

I have etc. etc.

Layard

Vesika No 20.

From Layard to Derby

Tel. No 335.

28 March 1878.

(F.O. 78/2810)

Most secret and confidential.

Grand Duke Nicholas endeavoured to exact promise from the Sultan that he would enter into an alliance with Russia, but his Majesty absolutely refused to take any engagement on the subject.

Layard

Vesika No 21.

From Layard to Earl Derby

(F. O. 78/2783.)

Tel. No 436.

Constantinople, March 28, 1878.

Most secret.

My Lord,

The Sultan informed me early this morning that he was very anxious to see me, and as he did not wish my visit to him to be known he begged me to meet at the house of his mother, the Sultana Validé. His Majesty sent a private carriage to fetch me.

His Majesty on receiving me excused himself for having disturbed me so early, and for having received me at his Mother's residence. He said that he was surrounded by spies, and that if I had been at the Yıldız Kiosk it would be immediately known to the Russians, who were exceedingly suspicious of his relations with Her Majesty's Government and myself. His Majesty went on to say that he was most desirous that I should know, without loss of time, what had taken place privately between himself and the Grand Duke Nicholas on the previous evening, no other person having been present on the occasion except, Monsieur Onou, the Russian Dragoman. His Majesty then related to me, very minutely, his conversation with His Imperial Highness of which the following, as far as my recollection serves me, was the substance.

The Grand Duke began by saying that His Majesty had been ill advised to go to war with Russia, and especially to continue the struggle after there could be no doubt as to its issue. His Majesty had listened to the evil counsels of England and of Mr. Layard, who had wished to drag Turkey into war, and had encouraged her to persist in it with the object of detaching her from her true friend and ally Russia. To these evil counsels His Imperial Highness attributed all the misfortunes that had befallen the Turkish Empire. The Sultan replied that His Imperial Highness was wrong in accusing England, Her Majesty's Ambassador of urging him to war. On the contrary, the advice he had always received from Her Majesty's Government and from Mr. Layard was in favour of peace. He would hear of no complaint against Her Majesty's Ambassador, who had shewn himself a loyal friend, and told him the truth, and not encouraged him to continue the war. "The Grand Duke" added the Sultan, laughing "is not your best friend".

His Imperial Highness then anxiously enquired whether His Majesty had any secret understanding with England in the event of a war between her and Russia. The Sultan answered that he had no secret understanding with England nor with any other power, nor did he desire or intend to have one. He was now at peace, and he hoped to maintain, for the future friendly relations with all nations.

The Grand Duke asked His Majesty what he intended to do should England go to war with Russia. With which of the two countries would His Majesty take party, and to which would he give the assistance of His armies? His Majesty replied that it was his present intention to remain neutral under any circumstances. The resources of Turkey had been completely exhausted by the struggle in which she had been engaged. He had no money, and his troops were wearied and anxious to return to their homes. If he could not assist Russia in a future war His Imperial Highness must remember that it was owing to the fact that Turkey, had been reduced to her present deplorable condition by Russia herself. His Majesty added, that in the event of a war between England and Russia he could not bind himself for the future, but must reserve his liberty of action, as no one could foresee what might happen hereafter.

His Imperial Highness enquired what His Majesty intended to do should the English fleet seek to take possession of the Bosphorus. Would

His Majesty oppose the attempt by force? It was absolutely necessary to free communication with Russia that the Straits should not be in the hands of England. The Sultan answered that it depends upon His Imperial Highness, and not upon him, whether England would occupy the Bosphorus or not. Had the Russian army not advanced upon Constantinople and threatened the Dardanelles, the British fleet would not have entered the Sea of Marmora. If the Grand Duke wished it to withdraw, and that it should not occupy the Bosphorus, His Imperial Highness had best to remove his forces from San Stefano, and beyond the line of demarcation fixed by the armistice. Should, however, His Imperial Highness be unwilling to do so, and if the threatened occupation by Russian troops of Buyuk Dere, or any other position on the Bosphorus, led English ships to enter the Straits how could he prevent them? He had neither the means of doing so, nor could he again go to war, especially with a friendly Power, who sought to do him no harm.

The Grand Duke made no reply to the suggestion that he should withdraw his forces from San Stefano, but observed that His Majesty still possessed his fleet, and that by recalling and concentrating it at once in the Bosphorus he could resist an attempt on the part of the English ships to possess themselves of the passage.

His Imperial Highness then said that His Majesty had been very ill advised in not having resisted by force the passage of the English fleet thro' the Dardanelles, and on only protesting against it. The English entered the Sea of Marmora not as his friend, but as his enemy. Their desire was that peace should not be made, but that additional European complication should ensue from the occupation of Constantinople by Russia, which might lead to a general war. His Majesty was well aware, the Grand Duke added, that his Capital near entirely at the mercy of Russia. If His Imperial Highness had not actually marched into it, the reason was that he wished to spare His Majesty an additional humiliation, and to give him a proof of the friendly and conciliatory feeling of the Emperor towards him.

The Sultan remarked that the charge brought by His Imperial Highness against England was unfounded, as, so far from wishing to cause fresh difficulties by giving occasion for the occupation of his capital by Russia, Her Majesty's Government had at his request, at once consented, to the withdrawal of the British squadron from the

Princes' Islands to a more distant anchorage in the Sea of Marmora, which could not be said to be in the waters of Constantinople.

Why, the Grand Duke asked somewhat angrily, had His Majesty refused to permit him to occupy Buyukderé, for the purpose of embarking a portion of his army for Russia ? Why had His Majesty listened to the remonstrances of England on this subject? The Sultan replied that it was not on account of any objections made by England that he had refused his consent to the occupation of Buyukderé by a Russian force. He had acted in the belief that if Russia took possessions of any position on the Bosphorus the British Government would consider themselves no longer bound by their promise to keep their ships at a distance from Constantinople, but would, at once order them to enter the Strait where their presence was seriously objected to by His Imperial Highness. Consequently, in not giving a pretext to England for an occupation of the Bosphorus, he had only, acted in conformity with the wishes of His Imperial Highness. Moreover, the Sultan observed, in the preliminaries of peace the ports on the Black Sea and Sea of Marmora at which the Russian troops were to embark had been specially designated, and no mention was made of Buyukderé. The Grand Duke said that San Stefano offered no conveniences for embarking troops, and that the operation was difficult there. His Majesty answered that he had given orders that every assistance should be afforded to His Imperial Highness for the purpose from the Turkish Arsenal, and that steamers and flat boats would be placed at his disposal whenever he required them.

The Grand Duke expressed his conviction that England alone could not successfully make war on Russia. She had no army to oppose to that of Russia, and could only appal her by sea. The hope she had entertained of an alliance with Austria had been disappointed, Russia having now succeeded in completely detaching Austria from her. Under these circumstances His Majesty could not expect any help, or advantage, from England, and the time was consequently come for him to decide whether he should not enter into a close and intimate alliance with Russia for mutual assistance and defence. In Russia Turkey would find the best friend and true ally. Peace had now been concluded between the two Empires, and they could in future act cordially together for their mutual interests. Russia had been unhappily forced

into the war, and she could not relinquish the compensation to which she was justly entitled after the great sacrifices she had been compelled to make, but, now that peace had been restored, Russia earnestly desired the welfare of His Majesty and of His Empire, and was disposed to do all in her power to contribute to them.

The Sultan answered that if the Emperor's real desire was the welfare of Turkey, and a return to friendly relations with her, His Imperial Majesty could at once give a proof of it by restoring to her what he had exacted by the Treaty of peace. Let His Imperial Majesty return to what had been demanded at the Conference of Constantinople. Concessions were required from him (the Sultan) to which he could not accede in the interests of his Empire, and in opposition to the will of his people. The state of affairs was now different. He had been vanquished in his effort to maintain the independence of his country. He knew that he must submit to the consequences, and he was therefore ready to concede all that Europe had asked him. But the terms imposed upon him by Russia almost amounted to the destruction of his Empire, and left him nothing. Let the Emperor modify those terms, and treat him with justice and generosity and His Imperial Majesty would then establish a right to his gratitude, and to that of his people, and might count upon their friendship.

The Grand Duke remarked that he was unable to say what the Emperor might think fit to do, and that he could not discuss any questions connected with terms of peace. The Sultan asked His Imperial Highness whether he would submit to the Emperor what he said. The Grand Duke replied, somewhat reluctantly that he would; but added, that he should be glad, at the same time, to inform the Emperor that His Majesty was prepared to enter into an alliance with Russia such as he had suggested. The Sultan answered that this was a very grave proposal, which he could only receive in writing, and answer in writing; and that he could not speak on the subject before any one - even before Monsieur Onou, as his words might be misunderstood, or misrepresented.

The Grand Duke continued to press for a direct answer on this subject; but His Majesty remained firm in declining to give one. His Imperial Highness, finding His Majesty resolute, put on, as the Sultan expressed it, "a Russian face", and endeavoured to intimidate him.

“He looked at me”, His Majesty said to me, “as if he wished to “mesmerize me” (using the French word); but I was determined not to discuss the matter - the more so as he seemed disposed to threaten me, and had taken an unfair advantage of me by introducing this subject when none of my Ministers were present, and he had a witness, Monsieur Onou, a person in whom I have no trust, whilst I had none.”

His Majesty having this related, at considerable length, and in manner which impressed me with his sincerity and trustfulness, his conversation with the Grand Duke, asked me what I thought of the answers he had given to His Imperial Highness. I replied that I could as Her Majesty's Ambassador answer his question; but that my personal opinion was that he had met the advances and proposals of the Grand Duke wisely and prudently, and that his declaration of a desire to remain neutral in case of war between England and Russia, and at the same time, of his determination not to enter into any engagement which might restrict his future liberty of action, were very judicious, and all that could be fairly expected of him. I thanked His Majesty for having done Her Majesty's Government and myself justice in denying the Grand Duke's assertion that they and I had urged him on to war, and had stood in the way of peace, which, as His Majesty knew, it had always been my most earnest desire to promote. His Majesty observed that this was perfectly true, and that he now deeply regretted that the advice given by England had not been followed. “But” he added “we have committed great faults, and the greatest one of all was that we did not act upon the conviction that Turkey has always really entertained, that England is her best and only true friend.”

The Sultan observed that he was under the impression from the language and manner of the Grand Duke that he greatly feared a war with England, and that he was eager to avoid one. “When” said His Majesty, “I remarked, that Austria might still be unwilling to see my Empire in Europe reduced to the condition in which it would be placed if the Treaty of San Stefano were carried out, the Grand Duke threw up his hands with a gesture of contempt” (His Majesty imitated his action) saying: Bah!”

I gathered from what His Majesty said, that he was but little pleased with his interviews with the Grand Duke, whose manner towards him he described as somewhat menacing and overbearing.

His Majesty earnestly begged me to maintain the greatest secrecy with respect to what he had told me. He said, that he had not yet acquainted his Prime Minister, or any one else, with what had passed between himself and the Grand Duke and that he had wished that I should be the first to learn it, as he looked upon me as his sincere friend, from whom he wished to conceal nothing.

After thanking His Majesty for his fresh proof of his confidence, I asked him whether he objected to my communicating to Her Majesty's Government what he had said to me. He replied that he presumed that I would inform Her Majesty's Government of it; but he trusted that I should at the same time, request them to observe the greatest secrecy with regard to it, for if the Emperor, or the Grand Duke, learnt he had told me that had passed the consequences might be serious, not only to Turkey, but to himself personally.

His Majesty, on parting with me, earnestly requested me to give him the earliest notice if there was a probability of war breaking out between England and Russia. It was absolutely necessary for him, His Majesty said, to be well informed on this subject in order to take some necessary measures with respect to his army. His Ministers were pressing him to send his troops away from Constantinople but he was resolved not to do so for the present, and so long as they might be necessary for the defence of his capital.

I have the honour etc.

Layard

Vesika No 22.

From Layard to Lord Tenterden,

(F. O. 78/2810.)

Tel. No 341.

31 March 1878.

Most secret and personal.

My Lord,

Will you communicate following to Lord Beaconsfield: "When I saw Sultan two days ago he requested me to let him know as soon

as possible if war between England and Russia were imminent. He was now, He said, keeping as many of his troops here as possible and within a fortnight w(oul)d be able to get 40.000 more from Varna, so that He w(oul)d have above 100.000 men and w(oul)d be prepared if England w(ould) be with Him to defend Constantinople and the Bosphorus against the Russians. He sent to tell me the same this morning. It is of the outmost importance that I should be informed of wishes and intentions of Her Majesty Queen as regards Gallipoli. If the Turks join with us in defending the lines it w(oul)d be a declaration of war on their part against Russia; if they do not the Russians may occupy the peninsula. We must decide whether or not we will be with and for the Turks. If we are prepared to join with them I have every reason to believe that we could obtain a very large number of excellent Turkish troops. I believe that the Sultan is fully to be depended upon, but I cannot without positive instructions from Her Majesty Queen give Him any encouragement or listen to any overtures that he may make. In case of war with Russia it would be desirable to defer action here until every thing were prepared here and I am informed that it would take about 15 days supposing that we came to a secret understanding with the Turks to get every thing ready.

I have etc. etc.

Layard

Vesika No 23.

From Layard to Derby

(F. O. 78/2810.)

Tel. No 345.

Constantinople, April 2, 1878.

Most secret and Confidential.

..... Grand Duke Nicholas is again pressing the Sultan to declare what he will do in case of war between England and Russia. His Majesty still refuses to commit himself to any course except neutrality depending upon events. Grand Duke has also again insisted upon occupying Buyukdere which the Sultan has absolutely refused and would be prepared, His Majesty says, to resist even by force. Russians are nevertheless sending supplies there and taking houses. Austrian Ambassador saw the Sultan yesterday and informed His Majesty, in

pursuance of instructions from his Court, that Austria would not accept Treaty of San Stefano, or tolerate Bulgarian Principalitty proposed by Russia. She would support interests of Turkey if Turkey would support those of Austria. What those interests are Austrian Ambassador could not explain. Count Zichy asked His Majesty in the name of His Government what His Majesty was prepared to do in case Austria was ready to give Turkey moral or material help. Sultan replied that He should maintain neutrality and await events. I have this from Sultan himself and have reason to know that it is true. But it would not be known at Vienna that I have given this information.

I have etc. etc.

Layard

Vesika No 24.

From Mr. Layard to Derby.

(F. O. 78/2810.)

Tel. No 350.

Constantinople, April 7. 1878.

Most secret.

Sultan whom I have just seen, has requestd me to telegraph following to Your Lordship:

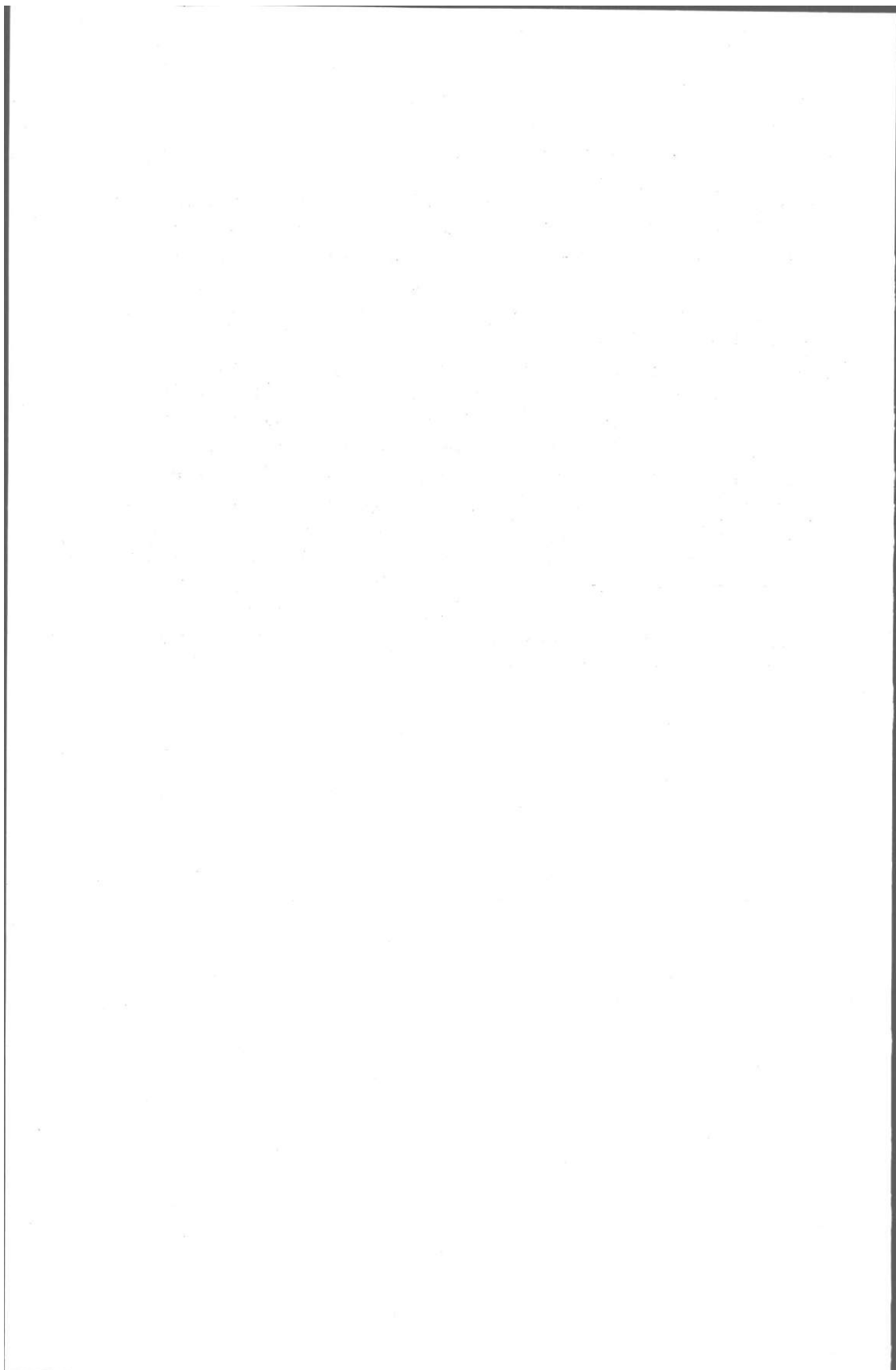
“Treaty of Peace imposing the hardest conditions on Turkey was accepted in order to preserve Constantinople from occupation by enemy. In violation of its stipulations Russians continue to occupy their present positions for the reasons known to Her Majesty Queen. Should these reasons lead England to declare war against Russia, Russia would doubtlessly at once occupy Constantinople, as the duty of the Turkish Government is to fortify all the aproaches to the City and to plan means for its defence it has commenced the construction of fortifications. Grand Duke Nicholas has notified to the Turkish Government that if works parallel to the Russian Headquarters are continued, Russian army without recommencing hostilities will occupy those works. In that case Turkish Government will naturally be compelled to sacrifice them. In consequence of this declaration works have been suspended, but the Grand Duke has been told to day he will be informed within a few days whether or not they will be completely

abandoned. Constantinople is thus placed between two imminent dangers: Either the Russians will resume war on pretext the construction of these fortifications. If fortifications are abandoned, the Russians seize Constantinople by a coup de main as soon as the military preparations of England take menacing proportions or upon some other pretext. Russians have embarked three batteries at San Stefano on pretence of sending them to Russia, but have landed them at Burgas. This proves that they have no intention of evacuating the Country. If the works commenced are continued Constantinople could possibly be defended for about 20 days with forces now here, and if any assistance came to Turkey within that time all danger might be avoided. Under these circumstances Government of Sultan ask in private and confidential manner friendly advice of what Her Majesty as to the course which it should pursue-either to continue fortifications or to abandon them. Sultan considering the gravity of the danger in which he is placed, begs Her Majesty's Government to send Him an answer within 4 or 5 days. Grand Duke has demanded to inspect personally with his generals the Turkish works and positions of the Turkish troops".

I have etc. etc.

Layard

Vesika No 1.

İngiliz elçisi Sir Hery Layard'dan İngiltere
Hariciye Nazırı Lord Derby'ye
(F. O. 181/564)

Tel. No 1476.
Gizli.

Pera (Beyoğlu) 13 Aralık 1877

Dün sabah Plevne'nin düşmesinden sonra ne yapmak gerektiği hakkında karar vermek üzere Sadrazam ile diğer nazırların katıldığı Padişahın da başkanlık ettiği bir toplantı yapıldı. Güvenilecek bir kaynaktan bana bildirildiğine göre (Sultan) Cenaplarına şu üç şık teklif edilmiştir: 1. Memleketi daha fazla lüzumsuz kurbanlara maruz bırakmamak için hemen sulhun istenmesi; 2. Sulh aktine girişmeksizin elde mevcut kaynaklarla harbe devam; ve 3. Rusların ilerlemesini durdurmak maksadıyla müzakerelere girişilmesi. Öğrendiğime göre kat'î bir karara varılmış değildir; ancak, şayet mecburiyet hasıl olursa, Türkiye'nin sonuna kadar mükavemeteye hazır olduğunu gösteren askeri tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır.

Herkes barışın yapılmasını istediye de, bunun gerçekleştirilmesi hakkında uygulanacak yol üzerinde görüş ayrılıkları meydana çıkmıştı. Kabinedeki bazı nazırlar, diğer devletlerin müdahalesi olmaksızın Rusya ile doğrudan doğruya anlaşmak istiyorlardı. Bu çözüm yolu, Lord cenaplarına bundan öncede belirttiğim gibi Prens Reuss¹ tarafından Türklere büyük bir gayretle tavsiye ediliyordu, ancak bunu hükümetinden aldığı talimatla mı, yoksa kendi görüş açısından mı ileri sürdüğünü kestirecek durumda değilim. Prens, hazretleri tarafından Çar Aleksander'a yapılacak müracaatın iyi karşılanacağı ve Babıali için üçüncü bir devletin aracı olmasından daha iyi şartlar sağlayacağı inancını belirtmiştir. Bazı kimseler Almanyanın dostluk ve desteğini kazanmak için bu tavsiyeyi uygulamak eğilimindeydiler. Ancak diğer bazı kabine üyeleri İngiltere'nin aracılık yapması için müracaat edilmesini ileri sürmüşlerdi. Fakat Viyana'dan

¹ Alman elçisi

gelen bir ip ucu üzerine bundan vazgeçildiği haberini aldım, çünkü söylendiğine göre İngiltere'nin müdahalesini Rusya hoş karşılamıyacak ve onun aracılığı altında başlayan görüşmeler muhtemelen semere vermeyecekti. Sonunda en iyi şık olarak Paris andlaşmasını imzalayan büyük devletleri topluca aracılığa davet eden bir çağırının yapılmasına karar verildi.

Dışardaki Türk temsilcilerine gönderilecek sirküler üzerinde, ki bunu dün yazdığım mektupta belirtmişim, konuşulmuş ve anladığıma göre kapsamı tüm olarak kararlaştırılamamıştı. Buna itiraz edilmesinin sebebi sirkülerin bu devletlerce kabul edilmeyeceği idi, zira Babıali bundan önce yaptığı gibi Hıristiyanların durumunu düzeltmek kararında olduğunu belirtiyor, fakat bu sözün yerine getirilmesi için Meşrutiyetin ilânındaki ilkelerden başka bir teminat veremiyordu. Bu da bundan önceki durumun teyidinden başka bir şey değildi. Sadrazamın bu fikirden ayrıldığı görüldü ve sirkülerdeki şartların görüşülmesi sonraya bırakıldı.

Bundan sonra Harbiye nazırlığında yapılan toplantıda uygulanacak askerî tedbirler görüşülmüş ve Süleyman Paşanın gerek Edirneyi savunmak, gerek başkenti muhafaza altına almak üzere ordusunun bir kısmını Edirne'ye getirmesi teklif edilmiş, fakat bu konuda henüz kesin bir karara varılamamıştı.

Babıali barış için görüşmelerin açılmasında çok istekli görünüyor. Zira gerek Sırbistan gerek Yunanistan'ın savaşın sonunda ileri sürecekleri toprak isteklerini genişletmek amacı ile şimdi harbe girmek eğiliminde olmaları onu korkutuyor. Bu yazının özetini dün akşam tel çekip bildirmiştim. En derin saygılarımla H. Layard.

Vesika No. 2.

Fransız Maslahatgüzarı Kont Moüy'dan Dışişleri Nazırı Waddington'a

(A.E. (Hariciye Arşivi,) Türkiye, 1878, Cilt 415).

No. 14.

Sayın Bakan, Burada çok tuhaf ve son derece belirsiz bir durum içindeyiz, 30 Ocak 1878. Babıali barış şartlarını kabul edeli sekiz gün olduğu halde² kordiplomatikten kimse bunlar hakkında tam manasiyle bir şey bilmiyor ve görüşmelerin ne

²20 Ocakta başlayan Türk - Rus müzakereleri hakkında yabancı elçilere resmi bilgi verilmediğinden, elçiler daha çok söylentilerden edindikleri bilgilere göre raporlarını yazmışlardır.

şekilde geliştiği hakkında da hiç bir haber yok: hatta temsilcilerin Sadrazamın sandığı gibi Edirne'de olup olmadıkları da belli değil. Böylece her saat haber bekleyen Babiâli de kararsızlık içinde kıvranmakta ve endişeler gün geçtikçe artmaktadır. Öte yandan Rus ordusu başkente doğru ilerliyor ve alınan son haberlere göre Rus öncüleri Marmara'da Tekirdağı ve Karadenizde Burgaz'da ve İstanbul'dan 75 km. mesafedeki Çorlu'da görünmüşlerdir. Rusların Gelibolu üzerine yürüyüşleri Ekselanslarına geçen mektubumda yazdığım gibi çok kritik bir durum yaratmış, fakat gerek İngiltere ile varılan bir andlaşmanın sonucunda veyahut Bolayır istihkâmlarına karşı duyulan çekingenlikten dolayı bu hareket durdurulmuştur. Zira bu istihkâmları savunan 10.000 kişilik kuvveti Babiâli oraya yığmıştır. Fakat şimdiki halde tehlikede olan başkentin kendisidir ve kamu oyu Rus merkez karargâhının işgal ordusunu Boğazlara ulaştırabilmek için görüşmeleri uzattığı kanısındadır.

Büyük bir buhranın içinde olduğumuzu herşey belli etmektedir. Moral son derece bozuktur. Babiâli hiçbir yardım beklememekte ve kendisini artık düşmanın eline düşmüş görmektedir. Diğer taraftan her gün Avrupadaki Türk toprağını biraz daha kaplayan bir istilâdan başka, çözüme emareleri de ortaya çıkmaktadır. Çok nüfuslu bütün merkezlerde vergi toplama işlemine karşı büyük bir direnme vardır. Hattâ islâmiyetin en kuvvetli olduğu Selânik, Bağdat ve Şam gibi şehirlerde yedek kuvvetler ve sivil muhafız teşkilâtı kurulması için yapılan çağrılar halkın hiddetini ve direnme gücünü arttırmaktadır. Görevleri başında kalan az sayıdaki birlikler artık güven hissi verememektedir, moralleri çok bozuk olduğu gibi büyük sıkıntı çekmektedirler. Memleket her yerde kol gezen yağmacı Çerkez çeteleriyle kaderlerine terk edilmiş ve acınacak durumda olan göçmen kabileleri ile dolup taşmaktadır. İstanbul'da Padişah ve hükümetine karşı duyulan antipati son haddine varmıştır. Sultan Abdülhamid'in yetersizliği en muhafazakâr çevrelerde bile açıkça tartışılmaktadır. Barış şartları hakkında edinebildiğimiz müphem bilgilere göre, İmparatorluğun Avrupa'daki topraklarının en az yarısının Babiâli'den ayrılması bu tuzağın karanlıkları içinde saklıdır. Bosna ve Hersek için hiç de iyi hazırlanmamış muhtariyet sistemi ilerde buranın alınacağını göstermektedir. Yunanistanın durumuna bakılacak olursa, Tesalya ve belki de Makedonyadaki Elen kitlesi büyük istekler peşinde olmasa bile önü alınmayacak bir kaynaşma içindedir. Büyük düşmanın zaferini küçük düşmanların başarıları izliyor. Sırplar Niş'i Karadağlılar Antivari ve Dulsungo'yu ele geçirdiler.

Bunlar cesareti sarsılmış bulunan bu eski İmparatorluğun zayıflığı yüzünden oluyor. İnsanları ezilmiş ve her taraftan istilâya uğramış üstelik her türlü kaynaktan yoksun Türkiye'nin ise tek ümidi var, o da hiç olmazsa Fatih Sultan Mehmet ve Süleymanların şehrine Hristiyanların girmesini önliyerek İslâmiyeti korumaktır. Rusya ise kendi menfaatlerine uygun hileli görüşmeler sonucunda muhtemelen kısa bir süre sonra bu amacına ulaşabilecektir. Tehlikenin, burada olduğundan daha fazla gösterildiği ileri sürülebilir, fakat Ekselânslarına bildirmiş olduğum izlenimler buradaki kordiplomatiğin olduğu kadar tek bir kelime ile İstanbul'daki herkesin kanısıdır. Bu kadar uzun bir beklemeden sonra hiç kimse barış uzlaşmasının yapıldığını sanmıyor. Rusların Tekirdağ'da olduğu biliniyor ve Muhtar Paşa komutası altındaki yorgun 12 000 ilâ 15 000 askerin Çatalca istihkâmlarını savunabileceklerine ihtimal verilmiyor. Şimdiki halde bütün zihinler, Gran Dük'ün ordusunun başkente olan 100 km.'lik mesafeyi kaç günde aşacağı ve Rus ordusunun işgâlinde sonraki günlerde ne olacağı konusu ile meşguldür. Henüz ortada bir panik yok, fakat endişeler son haddine varmış durumda ve biz bu endişelerin artmaması için elimizden geleni yapıyoruz, ve ben özellikle buradaki Fransız kolonisini yatıştırmak ve onlara kargaşalığı önlemek için ne gibi tedbirlerin alınacağını söyliyerek emniyet telkin etmeğe çalışıyorum. Fakat bunu yaparken burada böyle bir durumda sanıldığından çok daha ciddi olayların çıkabileceği ihtimaline hiç değinmiyorum.

Ekselânslarına göndermiş olduğum gündelik telgraflarda o sırada çıkan olayları lâyıkıyla değerlendirilmesi için gerekli detayları verdiğimi sanıyorum. Size yazdığım son mektuptan sonraki olaylar tekrar aynı konuya dönmemizi gerektiriyor. Ekselânsların dikkatini burada heyecan yaratan bir noktaya çekmek isterim: İngiliz filosunun Çanakkale Boğazında görülmesi. Aynı gün bana Layard'ın verdiği bilgiye göre, Amiral Hornby'ye yalnız Çanakkaleyi geçmesi için değil fakat İstanbul'a gelmesi emri de verilmişti. Fakat barış şartlarının Babıâli tarafından kabulü üzerine Lord Derby bu emri geri alan telgrafını Beşik Körfezine ulaşacak şekilde göndermişti. Ancak telgraf hatlarındaki gecikme yüzünden bu mesaj Çanakkale Boğazında Amiraline eline geçmiştir. Bana bu izahatı veren Layard, tesadüfen bile olsa böyle bir gösteri yapıldığından dolayı duyduğu memnuniyeti belirtti. Bana kalırsa elçi bu hislerini böyle bir durumda akla gelen ihtimalleri ortadan kaldırmak için söylemişti, zira böyle semeresiz ve tehlikeli bir hareketin Türkiye'ye

faydası değil zararı olurdu. Şöyle ki, Babiâlinin Rus merkez karargâhı ile görüşmelere başladığı bir sırada, İngiltere'ye Boğazı geçmesi için ferman verip İngiliz filosunu da İstanbul'a getirtmeğe çalışmasının tek sonucu bu gösterinin durdurulması olmuştur. Babiâli Sarayburnu önüne getirmeyi tasarladığı İngiliz Harp gemilerinden hiç faydalanamadığı gibi, Ruslara da kendisini kötü niyetle suçlama fırsatını vermiştir. Rusların bu fırsatı kaçırmayacaklarından ve bunu başkente girmelerini haklı gösterecek bir koz olarak kullanacaklarından eminim. Östelik bu defa İngiltere en son dakikada yapmış olduğu yanlış bir manevra ile Osmanlı İmparatorluğunu güç duruma sokmuştur. Ortadaki söylentilere göre İngiltere'nin politikası Babiâliyi hayal kırıklığına uğratmıştır. Türk hükümeti ümitlerini okşayan tavsiyelere ve desteklemelere kendisini kaptıracak şekilde kulak vermesinin ne kadar pahalıya mal olduğunu anlamıştır. Kabine toplantılarında nazırların yaptıkları konuşmalardan da Londra Kabinesinden hiç bir şey beklenemeyeceği sonucu ortaya çıkmıştır. Hattâ Rusların İstanbul'a girmeleri dahi İngiltereye Babiâliyi savunmak için harekete geçirmeyecektir. Osmanlı devlet adamlarının bu konudaki sözleri en derin hayal kırıklığı ve en acı hislerin ifadesidir. Büyük Britanya ve Avusturyanın içinde kalmış buldukları hareketsizlik buradaki elçilerini de rahatsız etmekten geri kalmamıştır. Mr. Layard ve Kont Zichy'nin çok üzgün göründüklerini ve musibetli sezizlerini bana da açıklamaya çalıştıklarını söyleyebilirim. Özetini telgrafla bildirdiğim ve İngiltere Sefiri ile yaptığım uzun görüşmede, kendisi bu olaylarla Avrupalı sonu geldiğini, şu anda birleşmiş bulunan Rusya ve Almanyanın Avrupayı idareleri altına almak üzere olduklarını belirtti. Ben de kendimi tutamıyarak bu fena sonucun 1871de doğduğunu ve Fransa'nın zayıflamasının tabiatıyla kuvvet dengesini ortadan kaldırdığını ona hatırlattım: "Bizim felâketimiz bizim için büyük bir şanssızlık olduğu kadar Avrupa için de çok tehlikeli bir durum yaratmıştır." Mr. Layard, ben bunu her zaman düşündüm ve bu görüşüm bu gün daha da kuvvetlenmiştir dedi ve sözlerine şöyle devam etti: "Fakat eğer bu sırada siz ve biz Avusturya ile ittifak yapacak olursak Orta Doğu'daki her şey kurtulur ve siz de tekrar eski durumunuzu kazanmış olursunuz." Elçinin değinmiş olduğu anlaşma için devletlerin durumu böyle bir ittifakın yapılmasına uygun gelseydi sonucun çok iyi olabileceği gerçeğini inkâr etmeden, Fransa'nın barış politikasından ayrılmak istemediğini çünkü bütün partiler ve halkın memlekette barış istediğini söyledim. Üstelik hükümetin böyle bir niyeti olmadığını, zira İngiltere'nin de aynı

tecrübeleri geçirmediği halde atak yapmaktan vaz geçmiş olduğunu kendisine hatırlattım. Layard “Buna rağmen çok güzel bir fırsat kaçırdığımız kanısındayım” diyordu, “bir iki ay zarfında genel bir savaş çıkacak olursa, Alsas ile Loren’i tekrar geri alabilirsiniz.” İngiliz elçisini bu konuda dinlemek istemediğimden sözü derhal değiştirdim. Kont Zichy bana birçok defa bu kadar kesinlikle olmsa bile aynı şeyleri ima ederek konuşmuştu. Bana uzun zamandan beri Fransa ile Avusturya arasında ittifak yapılması isteğini göstermek istiyordu, şimdi ise Alman İmparatorluğunun projelerini birçok devleti meşgul tutacak daimi bir tehlike olarak nitelendirmektedir. Ona göre Şark meselesi Bismarck tarafından körüklenmiş ve Almanya başlangıçtan itibaren Rusya’ya cesaretlendirmiş ve savaş boyunca ona gerek moral gerek tavsiye vererek desteklemiştir; gene onun fikrine göre Berlin hükümeti tarafından St. Petersburg’a yapılan bu desteğin mükâfatı da Baltık kıyısında bazı avantajlar kazanmak olacaktır. Bu son iddiayı tahkik edecek durumda değilim, fakat gerek önemi gerek Viyana hükümetinin niyetini göstermesi bakımından bu noktayı size belirtmeden geçemezdim. Kont Zichy aynı zamanda bana İtalyanın amaçlarından duyduğu endişeyi de belirtti. Bu devletin menfaatlerinin Almanya ile sıkı sıkıya bağdaştığını ve Arnavutluk hakkındaki görüşlerini şüphe ile karşıladığını açıkladı. Bosna ve Hersek konusunda ise Avusturya elçisi çok ketum davranıyordu. Buna rağmen, Avusturya elçisinin dostluğunu kazanmış kimselerin ifadelerinden Sırbistan veya Karadağın toprakları göze çarpacak derecede genişletilecek ve Bulgaristan da kuvvetli bir Slav merkezi haline gelecek şekilde düzenlenecek olursa, Avusturyanın da Balkan yarımadasındaki Hırvat ve Dalmaçya eyaletlerini korumak ve sınırdaki devletleri kontrol edecek bir kuvvetin bulunmasını sağlamak için bir daha çıkmamak üzere Bosna Hersek’e gireceği anlaşılıyor. İtalyan maslahatgüzarı hükümetinin niyetleri hakkında söz açmaktan kaçınıyor ve ben de onun şüphelerini uyandırmamak için gizli sayılabilecek bir konuşmaya dahi girişmek istemiyorum. Ancak Rus başarılarının kendisini mutlu kıldığını ve bu konuda Alman sefiriyle tam manasiyle fikir birliğine varmış görüldüğünü ona söylemekle yetindim. Prens Reuss ile yaptığım konuşmalardan onun Rusyayı tutan davranışında yeni bir gelişme olmadığını gördüm, fakat Atina’da çıkan karışıklıklardan, bu gösterilerin Yunan kararsızlığını değiştirip değiştirmediği hakkında fikir sahibi olmak fırsatını kaçırmadım. Ekseriya düşüncelerinden ne yapacağı anlaşılabilen Mr. Coundouriotis her zamankinden daha sessiz görü-

nüyordu. Yeni hükümetin harp taraftarı olduğu ve kamu oyunun da onların politikasını etkilediğini bana itiraf etti. Sanki benim ona vermek istediğim fikirleri önlemek, yahutta hükümetinin Petersburg'dan emir beklediğini düşünmemi istemiyormuş gibi "Artık hiç kimsenin tavsiyesine bakmaksızın kararımızı vereceğiz" diyordu³.

Sonuç olarak, Sayın Bakan her ne kadar durumu buradaki kordiplomatığın başta gelen üyelerinin deyimleriyle yorumluyorsam da, bizim de yakından izlediğimiz büyük tarihi olayların burada herkes tarafından paylaşılan gerçek heyecanına, bu durumdan doğacak bazı fırsatları elden kaçırmamak arzusu da eklenmektedir. Hükümetlerin satükonun muhafaza edilmesini istediklerine şüphe yoktur, fakat Osmanlı İmparatorluğu Avrupada bölünecek yahut çökecek olursa, bunların her biri kendisine hisse arıyacaktır. İngiltere her halde payına düşeni istemekte sona kalmayacaktır ve şimdiki durumun tehlikesini bize ısrarla anlattığından, plânlarını gerçekleştirmek için kendisini haklı çıkaracak kararları önceden almak yoluna gidecektir. Avusturya'nın da böyle yapacağına şüphem yoktur. Bana öyle geliyor ki, Avusturya'nın dilinde tıpkı İngiltere'ninkinde bulunan samimî acılık vardır, fakat bunun arkasında bugün için birşeye sahip olan bir kimsenin ilerde onu politik bir fayda karşılığında elden çıkaracağı düşüncesi saklıdır. Önüne geçilmeyecek tehlikeler karşısında kendisini bulan Avusturya bunları biraz da mübalağa etmektedir, fakat böyle bir durumla karşılaşması sonucu ifrata gidecek olursa, onu suçlu görmemek lâzımdır. Özellikle yeni bir rejimin eşiğinde ve Almanya'nın kuvvetli desteğine güvenen İtalya kendisine, Adriyatığın karşı kıyısında bazı faydaların sağlanabileceğini düşünmektedir ki, Avusturya'nın da bu kıyılarda genişlemesi İtalya için böyle bir imkân vermektedir. Yunanistan'a gelince, bu devlet de uzun zamandanberi amaçlarını saklamakta, Osmanlı İmparatorluğunun çökmesi gibi Avrupayı meşgul edecek bir ortam içinde Epir ile Tesalyada çıkacak küçük bir karışıklığı bahane edip bu iki bölgeyi ele geçirmek için fırsat kollamaktadır.

Bu gibi yarı kapalı ve açık amaçların kendisini gösterdiği, samimi ve samimi olmayan pişmanlıkların ileri sürüldüğü bir sırada Babıâli kuvve-

³ Yunanistan, Epir ve Tesalya'yı ele geçirebilmek için 1877 - 8 Türk-Rus savaşının başlaması üzerine St. Petersburg ile temas kurmuş, fakat gerek Rusların herhangi bir taahhüde girmemeleri gerek Gazi Osman Paşa'nın Plevne savunması üzerine harb'e girmekten kaçınmıştır. Ancak Plevne savunmasının yıkılması ve Rusların Edirne'ye girmesi sonucunda Yunan ordularına 1 Şubat'ta harekât emri verilmiş, fakat 31 Ocakta mütarekenin yapılması üzerine Atina savaş plânını uygulamaktan vazgeçmiştir.

tini tamamen yitirmiş ve derin bir sessizliğe gömülmüş olarak artık hayatının ne olursa olsun bittiği kanısına varmıştır. Barış şartları da karşılıklı olarak kabul edildikten sonra, bunların henüz kestirilemeyen uygulaması sonunda, Türkiye'nin elinde ne kalırsa kalsın , bu devlet bundan sonra Rusya'nın eline düşecek ve Padişah ipleri St. Petersburg'dan idare edilecek bir kukla kral olacaktır. Diğer bir deyimle biz Avrupa kıtasındaki bu hükümdarlığın gerek coğrafi gerek siyasi çöküşünü yakından izlemekteyiz. Türk devlet adamları yanılmamışlardı. Zira uzun görüşmeler beklenen endişelerden çok daha fazlasını ortaya koymadan önce, onlardan edinebildiğimiz tek haber bütün ağızlarda dolaşan şu uğursuz cümle idi: "Bu İmparatorluğun sonudur". Bu gün herkes Padişahın, Ruslar tarafından geciktirilen İstanbul'un işgali sırasında, tıpkı Varşova'daki son kral gibi başkentte kalıp kalmıyacağı, yahut galiplerin gözlerinden irak olmak için işgale uğramış İstanbul'a dönme hakkının kendisine ne zaman verileceğini bilmeksizin Bursa'ya mı kaçacağını konuşuyor. Şu anda bile onu tahtından indirecek bir ihtilâlin çıkması muhtemeldir. Kendisi dahi böyle bir korku içinde olduğundan bütün cephane ve topları Yıldız sarayının etrafına yığdırmıştır. Şahsi otoritesinin bu kadar sarsıldığını ve şimdiye kadar korumuş olduğu gözdelelerinin beceriksizliği yüzünden böyle bir sonucun ortaya çıkabileceğini düşünmek dahi istemiyorum.

En derin saygılarımla v.s.

C. de Mouÿ

Vesika No 3.

De Mouÿ'den Waddington'a
(A.E. cor. pol. Turquie Cilt 415.)

Tel. No 16.

İstanbul, 6 Şubat 1878.

..... Çok vahim bir şey de: Ahmed Vefik Paşanın yeni kabinesinin başına getirilmiş olmasıdır. Buralarda (mütebahhir) âlim diye geçinen ve nevi şahsına mahsus bu zatın hırçın makam ihtirasından (Hariciye) Dairesine birçok vesilerle bahsetmek imkânını bulmuştum; fakat bu zatın keskin ve bazen parlak zekâsının, bana daima çok kötü sevk u idare edildiği intibamı veriyordu. Diğer yandan kendisinin Ruslara karşı bilhassa vehimli olduğu bilindiğinden, bu bakımdan da (böyle bir tayinin) yerinde olmadığı aşikârdır. Başvekilin şahsı tam bir çözüme arzeder: Ona karşı herkes, pek haklı olarak, tam bir itimadsızlık beslemektedir.

Mübalâğalı konuşmalarıyla çoktanberi tanımış olduğum Ahmed Vefik Paşaya yaptığım dünkü resmî ziyaretim esnasında, görüşlerindeki rabıtasızlığa, konuşmasındaki intizamsızlığa ve acayip atmasyonlarına şaştım kaldım. Ancak şunu kaydetmekle yetineceğim ki (Ahmed Vefik Paşa) Osmanlı ordusunun, Rusları Edirnenin ötesine atabilecek bir durumda olduğu zehabına inanmış görünmektedir.....

Vesika No. 4

De Moüy'den Waddington'a
(A.E. Türkiye 1878, Cilt 415.)

No 21.

Pera, 13 Şubat 1878.

Sayın Bakan,

Bu ayın 7 sinde bana göndermiş olduğunuz telgrafla, Boğazlardan iki zırlımızın geçmesi için Babiâli'den ferman istemem talimatını aldım⁴. Öyle sanıyorum ki, Ekselans Rusların ilerleyişi ve başkentin durumu hakkında Paris'de dolaşan haberlerden şehrin vaziyetini tehlikeli görmektedir. Bu söylentiler asılsızdır, başkent sükûnet içindedir ve mütareke şartları sessizce uygulanmaktadır. Eğer ortada ferman isteyecek bir durum olsaydı, olayların gerçek akışını bilmemiz için sizi telgrafla haberdar ederken, bu durumu da derhal bildirirdim. Bundan sonra telgrafımın elinize geçip geçmediğini bilmeksizin, sizin aynı tarihte bana göndermiş olduğunuz mektubunuzu aldım, böylece İngiliz hükümetinin Amiral Hornby'ye Çanakkale Boğazını geçmesini emrettiğini, İtalyanların bizim niyetlerimizi bildiklerini ve Kont Korti'ye Marmaraya iki harp gemisi sokmak için gerekli izin alınması talimatı verildiğini öğrendim. Bunun üzerine derhal İngiliz elçisine gittiğimde, kendisini çok endişeli buldum. Babiâli bu teklife karşı koymak eğilimindeydi ve Layard Boğazda bir çarpışma olması ihtimalinden korkuyordu.

Aynı zamanda kendisi ile görüştüğüm İtalyan elçisi de benim gibi düşünüyordu. Şöyle ki, böyle bir durum karşısında bu gece Babiâli'ye kesinlikle kabul edilmeyecek bir müracaat yapmaktan sa, İngilizlerin

⁴ Edirne mütarekesinin imzalanmasından sonra, Rus ordularının Trakya'da ilerlemeye devam etmeleri üzerine, İngiliz Parlamentosu İstanbul'a bir filo göndermek kararını almış ve aynı şeyi yapmaları için Fransa, Avusturya ve İtalya'yı davet etmiştir.

girişecekleri teşebbüsün olumlu veya olumsuz sonucunu öğrenmek için bekleyecektik. Bu teklif hükümetlerimize bildirmek kararını aldık. Dolayısıyla ayın 9 unda Kont Korti'nun Romaya gönderdiği telgrafın benzerini Ekselanslarına çektim. Bu telgraflarda hükümetlerimize Babiâli'nin İngiliz filusunun Çanakkaleden geçmesine müsaade etmediğini bildirerek, bu durumda ferman için ısrar etmenin gerekli olup olmadığını soruyorduk. Ertesi günü sabahleyin, ayın 10 unda, Amiral Hornby filusunun Çanakkale Boğazı açıklarında görüldüğü ve yol değiştirerek Beşik Körfezine döndüğü haberi geldi. Bu karar, Londra hükümetinin politikasındaki değişikliği ve İstanbul'un durumu dolayısıyla Türkiye için duyulan endişelerin azalmasını göstermek bakımından, bizim durumu bir kere daha Paris ve Roma'ya sormakla ne kadar ihtiyatlı davrandığımızı teyid etmiştir. Ertesi günü, yani ayın 11 inde , başkentteki sakin hava dolayısıyla böyle bir mürecaatı yapmamamı, ancak uyruklarımızın güvenliği tehlikeye girecek olursa, eski talimat gereğince harekete geçmemi bildiren telgrafınızı aldım. Kont Korti'nin fikirleri de aynı şekilde kabul edildi ve Roma kabinesi kendisine ilerde talimat gönderecek.

İngilizlerin bu ikinci gösterisinin gerçek anlamı ne idi? Bu hareket kararsız bir politikayı mı yansıtıyor, yoksa kesin kararın öncesinde zamansız yapılan bir atağı mı belirtiyordu? Bu hareket Lord Derby'nin de her zaman tekrarlıyacağı gibi yalnız Britanya uyruklarının güvenliği meselesi midir, yoksa bu bahanenin arkasında politik bazı maksatlar mı saklıdır? İşte akla bütün bu sorular geliyor. Öte yandan genellikle İngiliz filusunun geri çekilmesi, İngiliz politikasındaki istikrarsızlığın yeni bir örneği ve hiç semere vermiyecek bir olay diye nitelendirilirken, Layard'ın İngiliz kamu oyununun büyük bir heyecan içinde olduğunu söylemesi ve çeşitli çevrelerden aldığım bilgilere göre yukardaki teşebbüsün yenileneceğinden korkuyorum⁵. İngiliz filusunun Boğazlara girmesi haberi üzerine şehirdeki hava elektriklenmişti. Fakat bu sâkin ve büyük şehirde korku ve kargaşalığa yol açacak her türlü ortam varken, bu haber dahi İngiliz hükümetinin önlemeyi iddia ettiği paniği yaratamamıştır. Rus ordusunun İstanbul'a yürümesinin İngiliz filosu yüzünden olduğunu herkes kabul etmektedir. Amiral Hornby'ye bu emrin geri alındığını bildiren ikinci bir emrin gönderildiğinin duyulmasıyla sinirler gevşemiş⁶,

⁵ 10 Şubatta gemilerin geçmezi için ferman verilmediğinden Amiral Hornby geri çekilmiş, fakat aldığı ikinci bir talimat gereğince izin verilmez ise Boğazı zorla geçmek tamimatını almıştı (Bk. Mouy'dan Waddington'a, 15 Şubat 1878, No 22. C. P. 514)

⁶ Bu olay 25 Ocakta cereyan etmiş olup, İngiltere Hünkâriskelesi Andlaşmasına benzeyen

fakat durumun gerçek niteliği hakkında ve bundan sonra ne olacağına dair benim ciddi endişelerimi uyandıran bir olay ortaya çıkmıştır. Ekselanslarına bildirdiğim gibi, Babıâli Grandüke gönderdiği telgrafta İngiliz filusunun Boğazlara girmesine yaptığı itirazı ve bunun sorumluluğunu yüklenemeyeceğini açıklarken, halkın camilerde, Rum kiliselerinde ve hattâ gece bekçileri tarafından dikkati çekilerek, top sesleri duyulacak olurlarsa korkuya kapılmamaları, bunların sadece İngiliz filusunun selâmı olacağı söyleniyordu. Üstelik emniyet müdürlüğünden karantinaya İngiliz gemilerinin nihayet gelmesi halinde alınması gereken tedbirler hakkında emir verildiğini de biliyorum. Birbiri ile çelişen bu olaylar dolayısıyla, dün sefaretin baştercümamı Babıâli'den bilgi istemiş, fakat bunları önemsemyen ve yukardakilerin aslı esası yokmuş gibi bir hava içinde geri gönderilmiştir. Babıâli'nin vermiş olduğu bu cevap gemilerin gelişine karşı yapmış olduğu protestonun ne derecede samimî olduğundan beni şüpheyne düşürdü.

Şehirde sakin bir havanın esişi ve mütareke şartları düzenli bir şekilde uygulandığı sırada, dikkatimi tamamı ile küçük olayların yaratabileceği tehlikelere vermekteyim. İçimdeki bir his gizlilikler içinde saklanmış ve henüz bilinmeyen tehlikelerin var olduğu ve bunların Avrupayı çok tehlikeli buhranlarla sarsacağı kanısını bana aşlamaktadır. Bu arada birçok şeyleri izliyebiliyorum. İngiltere ve Avusturya'nın hoşnutsuzluğu gün geçtikçe artıyor, her iki devletin elçileri barışın genel şartlarını sağduyu ile görüşebilecek bir konferans oratamının hazırlanmasını ümit etmekte. Öte yandan Başvekil protokol ve mütareke hükümlerine karşı duyduğu öfkeyi gizlemiyor. Bir taraftan İngiltere'yi dinlemek diğer yandan başka devletleri tamamen Orta Doğu'dan çıkaracak şekilde kendilerini Rusya'nın kollarına atarak bir saldırma ve savunma andlaşması yapmak eğilimleri arasında kalan Babıâli'nin göze çarpan kararsızlığı onu büyük bir tehlike içine itiyor. Yakında Rus elçiliği baştercümamı ve Baron Jominininin damadı Mösyö Onou'nun İstanbul'a geleceğini haber aldım. Bu adam akıllı, soğukkanlı ve sır saklayan bir

---

bir durumla karşılaşmamak için tek başına Marmaraya giriş kararı almıştır. Zira İstanbul'daki elçi Layard, Boğazlar konusunda iki devletin diğerlerinden bağımsız olarak anlaşacaklarını bildirmişti. Fakat ikinci bir telgrafla Boğazlar statüsünün milletlerarası niteliğini kaybetmeyeceğini bildirince Londra'da Çanakkaleye girmekte olan Amiral Hornby'ye dışarı çıkması emrini vermişti. Ancak bir gün sonra birinci telgrafını doğrulayan Layard, hükümetini müşkül durumda bırakmıştı. Zira Londra aynı emri ikinci defa veremezdi. Dolayısıyla bu gelişmenin İngiliz filusunun 10 Şubat harekâtı ile ilgisi yoktur.

kimse olup, General İgnatief'in izlediği politikayı bütün ayrıntıları ile bilir. Onou'nun doğrudan doğruya St. Petersburg'dan geldiği ve Babiâli'ye bir mektup getirdiği söyleniyor, lâkin önemli olmıyan böyle bir vazife için bu kademedeki bir diplomatın görevlendirilmesi gerekmez. Onun gelişinin Rus kañçilaryası tarafından tasarlanan ve bazı devlet adamları tarafından Babiâli'nin de benimsemesini istedikleri politik bir tasarı ile ilgisi vardır sanıyorum.

Vesika No 5.

De Mouÿ'den Waddington'a
(A. E. Cilt 415.)

No 22.

Pera, 15 Şubat, 1878.

Sayın Bakan,

Dün gelmesi beklenen İngiliz filosu bir kaza yüzünden gecikti. Raleigh gemisi Çanakkale Boğazında karaya oturdu ve yardım etmek için bir gemi yanında kaldı, diğerleri ise Gelibolu'da beklediler. Gemiler nihayet bu sabah İstanbul karşısındaki adalara geldiler. Ruslara gelince, İngiltere'nin bu atak teşebbüslerine karşılık, onların merkez karargâhının başkente girecek son darbeyi vurmak gibi bir kararı şimdilik vermediği anlaşılıyor. Şüphesiz mücadelenin bu kademesine girmekte tereddüt ediyorlar. Bunun ispatını, Abdülhamid'in gönderdiği yalvarıcı telgrafa Çarın verdiği belirsiz cevabı Harcourt Markizine bildiren Kont Şuvalov'un sözlerinden de anlamak mümkündür. Suvalov yalnız bazı bölüklerin bazı stratejik bölgelerde yerleşmek üzere ilerleyeceklerini söyledi. Demek oluyor ki, bu habere inanmak lâzım gelirse, Rus ordusu İstanbul'a yaklaşacak fakat şehri işgal etmeyecektir. Durumun bu şekilde kalması mümkün müdür, yoksa böyle bir durumda önüne geçilemeyecek büyük bir baskı olacağı akla gelmez mi? İngiltere'nin Babiâli'nin itirazlarına rağmen 1841 , 1856 ve 1871 andlaşmalarını ihlâl etmesi dolayısıyla, İstanbul surları önüne gelmiş Rusya'nın burada durmaya razı olacağını pek sanmıyorum. Eğer Rusya daha ilerlemek isterse, Babiâli'nin kuvvetle karşı koyacağı gibi bir endişe mevcut değildir. Bana söylendiğine göre, Türk askerlerine artık işgal birlikleri üzerine ateş etmemeleri emri verilmiştir. Dolayısıyla Çar ordusu dost olarak gelecek-

tir.⁷ Olayların bu şekilde tuhaf olarak gelişmesi sonucunda İstanbul karadan ve denizden çifte bir dostluk uğruna İngilizlerle Rusların eline barışçı yollardan geçmiş olacaktır.

Padişahın dün almış olduğu karar Anayasa hakkında yaptığı bildirilerle bağdaşmamaktadır. Her ne kadar Parlamento'nun açılışındaki Hükümdarlık nutkunda İmparatorluğun hükümetinde en hür eğilimleri ve anayasa ilkelerinin başarısı için en sarsılmaz iradenin gösterileceği ilân edilmiş ve hattâ dün bakanlıklar yeniden düzene sokularak, sorumlu ve düzgün bir kabinenin başına Başbakan olarak bir tayin yapılmıştır.⁸ Bunlar parlamenter rejimi bütün gereçleri ile uygulamayı göstermek isteğinden doğması bile, hiç olmazsa Avrupaya Osmanlı liberalizmini kabul ettirmek çabasını gösteren örneklerdir. Fakat dün her iki mecliste de okunan bir irade Parlamento'nun süresiz olarak kapatıldığını ilân etmiştir. Bu kararın verilmesini hiç şüphesiz Rusya istemiştir.⁹ Size geçen mektubumda yazdığım gibi Onou'nun İstanbul'a gönderilmesindeki sonuçların ilki bu olmuştur. Mebusan Meclisinde bir kaç gündüneri oldukça hareketli geçen tartışmaların yarattığı kıpırdanışlardan yıpranan Babıâli, belki de haklı bir muhalefetin memleket için tehlikeli olabilecek gelişmelere yol açacağı düşüncesiyle St. Petersburg'un teklifini isteyerek kabul etmiş olabilir ki, buna da hiç şaşmamak lâzım gelir. Ne olursa olsun artık parlamento dağıtılmış Türkiye'deki ilk parlamenter hükümet teşebbüsü Rusların ısrarı ve eski Şark sistemi olan mütevekkil bir davranış yüzünden başarısızlığa uğramıştır.

Durgunluğa ve istilâya baş eğmiş bir memlekette hiçbir şey semere vermez. Türk ırkı bütün Asya ırkları gibi hareketsizdir ve onlar gibi tutsak olacaktır. Babıâli dinden aldığı kuvveti ve askerlerinin cesaretini gösteren örnekler vermişse de, şimdiki durumu ile Avrupa medeniyetinin karşısında daha fazla dayanamaz. Hergün biraz daha ağır basan batı

⁷ Mirat-ı Hakikate göre, Meclis-i Mahsusta yapılan bir toplantı sonucunda, Ruslarla savaşın İstanbul'u büsbütün kaybetmekten ise, bazı Rus birliklerinin şehre girmesine müsaade edilmesi kararı alınmıştır. Hatta bu konuyu müzakere etmek üzere Namık Paşa görevlendirilmiş, ancak Çardan gelen bir telgraf İstanbul'a girilmeyeceğini, yalnız bazı birliklerin şehre yakın stratejik bölgelerde yerleşeceklerini bildiriyordu. Artık şehre giriş hakkında müzakereye hiç lüzum kalmamıştı. Bk. Mahmud Celâledin, *Mirat-ı Hakikat* Cilt III. S. 73.

⁸ Tayin edilen zat Ahmet Vefik Paşadır.

⁹ Bu iddianın doğruluğunu tevsik edemedik. Ancak otarşik bir rejimle idare edilen Rusya'nın Osmanlı meşrutiyet denemesini asla olumlu karşılamadığına dair çeşitli örnekler vardır.

medeniyeti bu devletin medeniyeti ölçüleri ile çelişme halindedir. Dolayısıyla Türk ırkı her ne kadar hükümetini batıdan alınmış prensipleri korumaya yönelirse yönelsin, bu prensiplerin burada yerleşeceğine kani değilim. Böylece batılı devletlerin gösterecekleri bütün kolaylıklara rağmen Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa kıtasında ortadan kalkacağı kanısındayım. İşte daha şimdiden Balkan yarımadasının birçok yerlerinde Türkler uzaklaştılar. Harbin başlattığı yıkıcılığı büyük sayıda göçler izliyor. Edirne'de imzalanan barış şartlarından bir Romanya doğuyor.....

Vesika No 6.

Layard'dan Derby'ye
(F. O. 78/2810)

Tel. No 231.

Çok Gizli.

Pera, 17 Şubat 1878.

Dünkü telgrafınıza cevaben, Çanakkale Boğazını zorla ele geçirebilmek için hiçbir yol tavsiye edemeyeceğimi bildiririm. Bu daha çok kara ve deniz askerliği konusuna girdiğinden ihtisasım dışında kalmaktadır. Fakat, kanaatimce, Çanakkale Boğazını güvenlik altına alacak en iyi ve tek çare Bolayır hattını tutmakla olur ki, yanlış anlamıyorsam, bu işi Türk taburları ve bizim harp gemilerimiz sayesinde yapabiliriz. Yüzbaşı Fife Gelibolu yarımadasındaki Türk kuvvetleri ve komutanının ücretli olarak bizim hizmetimize alınmaları ve altı aylık maaşlarının da peşin olarak ödenmesinin sağlanmasını tavsiye etmektedir. Sir C. Dickson'dan aldığım bilgiye göre, Boğazlar Muhafazasına Rumeli kıyısındaki kalelerin silâhlandırılması, ağır topların denize atılması, cephane ve levâzımın mümkünse tahrip edileceği yerde, karşı kıyıya geçirilmesi emri verilmiştir. Türklerin bu işi yapmalarını elimden geldiği kadar destekliyeceğim ve eğer Padişahı Anadolu kıyısındaki kaleleri almamıza razı edersek, o zaman öyle sanıyorum ki, Boğazlardan geçiş emniyet altına girmiş olacaktır

Layard

Vesika No 7.

Layard'dan Derby'ye
(F. O. 78/2810)

Tel. No 235.
Gizli.

17 Şubat 1878.

Padişahı bugün gördüm ve dünkü telgrafınız uyarınca kendisine tebligatta bulundum. Padişah halâ Kraliçemiz Hükümetinin Rusların İstanbul'a girmelerine engel olacağını ümit etmektedir. Ruslar girdiği takdirde üç şeyden korkulabileceğini iletmemi benden rica etti. Birtakım kargaşahklar çıkartıp müslümanların topluca öldürülmesine yol açabilirler. Kendisi şehirde kalacak olursa onu esir alırlar, gidecek olursa tahttan indirirler, bütün cephanelikleri, silâhları, silâh fabrikalarını ve askerî depoları ele geçirirler.

Eğer Padişah İstanbul'dan çıkarsa, herhalde emniyette bulunacağı adalara (Büyükada'ya) gidecektir, oradan hükümet ile irtibat kuracağından asayişin ve idarenin devamı sağlanmış olacaktır.¹⁰

Vesika No 8.

Layard'dan Derby'ye
(F. O. 78/2810)

Tel. No 250.
Gizli.

20 Şubat 1878.

Gizli Telgrafınızı aldım Server Paşa'nın bir hain olduğuna son derecede eminim.¹¹ Bunu ispatlamak için harekete geçeceğim. Rusyanın her tarafta ajanları vardır ve sık sık belirttiğim gibi bu devlet en kuvvetli yardımcısını Alman Sefirinde bulmaktadır. Bu durum bizim menfaatlerimiz için çok tehlikelidir.

Layard

¹⁰ İngilizler bu tedbirleri Marmaraya girmiş donanmalarının emniyetini korumak bakımından almayı düşünüyorlar.

¹¹ Server Paşa Edirne'de Daily News muhabirine verdiği beyanatta, Layard'ı Babiâli'ye yanlış bilgi vererek oyalamakla suçlamıştı. Bk. Comte de Moüy'dan Waddington'a 30 Ocak 1878, No 14. C. P. 415. Turquie 1878.

Vesika No 9.

Layard'dan Derbiy'ye
(F. O. 78/2810)

Tel No. 252.
Gizli.

20 Şubat 1878.

Başvekil Rusların bütün Türk donanmasının teslimini istediklerini¹², aksi takdirde İstanbulla zorla girecekleri tehdidini savunmuşmuş olduklarını söyledi. Başvekile imzayı mümkün olduğu kadar geciktirmesini tavsiye ettim. Ruslar şimdi de 30.0000 kişilik bir kuvvetin İstanbulu işgal etmesi isteği ile ortaya çıkıp Mösyo Onou'nun da bu işi düzenlemek için gönderildiğini belirtmişlerdir. Başvekil, şehir Rusların eline düşecek olursa kana bulayacaklarından endişe ettiğini söyledi. Yanlarında Scholilof'un da bulunduğu bazı Rus subayları İstanbulla zorla girilmeden önce Pera semtinin de yağma edileceğini bir İngilizle söylemişler ve bundan da İngiliz Elçiliğini kastetmişlerdir. Durum o kadar ciddidir ki, Kraliçemiz Hükümetinin elçiliğindeki arşiv ve demirbaş eşyanın gemilerimizden birisine yüklenmesi veyahut ne gibi bir tedbir alınacağını düşünmesinden fayda vardır.

Vesika No 10.

Layard'dan Derby'ye
(F. O. 78/2810)

Tel. No 253.
Gizli.

20 Şubat 1878.

Dünkü telgrafınız uyarınca, Kraliçemiz Hükümetine gemilerin satılması konusunda yalnız Sadrazam ve Hobart Paşa'yı görebildim, en iyi dört geminin satılabilmesi için bana hiçbir teklif yapılmadığı gibi bu hususta görüşmelere de girmiş değilim. Ancak gemilerden genel olarak söz açılmıştır. Lord Cenaplarının şifrenin emin olduğuna güveni var mıdır? Buradaki telgraf kâtipleri Rus olsa gerek. Çanakkale istihkâmlarının işgali hakkındaki Ruslara yapılan teklif ya Server Paşa ya da Padişahın iştişare ettiği nazırlardan biri tarafından olabilir, zira Sultanın etrafı hep hainlerle doludur.

Bu hususta Sultan Cenaplarıyla muhaberede bulundum.

Layard

¹² Rusların gemileri istememeleri İngiliz filosunun Marmara'ya girmesinden başka, bazı Türk gemilerinin İngiltere'ye satılacağı gibi bir haberin duyulmasından ileri gelmektedir. (Bak bundan sonraki vesika).

Vesika No 11.

Layard'dan Derby'ye
(F. O. 78/2810)

Tel. No 254.

20 Şubat 1878.

Gizli.

Barış şartları içinde Avusturyanın da Bulgaristan için yapılacak çalışmalara katılacağına dair bilgi edinmiştim, lâkin ancak Bosna ve Hersek için bu devletin fikri alınacaktır. General Ignatief Batum'ı istemektedir. Edirne'de olup bitenlerle ilgili bütün yazışmaların kopyalarını Saffet Paşa'dan almayı başardım, ancak bu bir sırdır.

Rusya 50.000 kişilik bir kuvvetle iki yıl için Bulgaristamı işgal edecektir. Durum hakkında bilahare bilgi vereceğim.

Layard

Vesika No 12.

Elçi Fournier'den Waddington'a
(A.E. cor. pol. cilt 415.)

Pera, 20, Şubat 1878.

Mr. Layard yanımdan çok heyecanlı olarak ayrıldı. O, İstanbulla yakında 30 bin Rus (askerinin) gireceğini, bugün (veya yarın veya daha sonra.... belki de İstanbulun kapılarındaki Ayastefonos'ta) ve Türk donanmasının Ruslara hemen teslimi hakkında talep vaki olacağını öğrenmiş bulunuyor. Bu âni vakaların paytahtta ahalinin heyecanı (ve galeyanına) sebebiyet vereceği kanaatındadır. Durum ve bundan nasıl çıkabileceği hakkında fikrimi sormaktadır. Ben kendisine şöyle cevap verdim: "Donanmanızın Boğazlara girişiyle durum büsbütün kötüleşmiştir; sizin millî gururunuz ve aynı şeyin Ruslarda da oluşu meydandadır. Harb mi istiyorsunuz? İstemiyor musunuz? Şayet, harbin hali hazırda elverişli olmadığı fikrinde iseniz, ve benim şahsi fikrim de bu merkezdedir donanmanızı Marmaradan geri çekin . Bu ise kabinenizin düşmesi olacaktır, amma bununla barış korunmuş olacaktır. Eğer, değil ise, bütün akibetleriyle harbi göze alacaksınız. Yapmanız gereken şey, Ruslara teslim edilmeden önce Türk donanmasına el koymanız ve Geliboluya 25.000 asker çıkarmanızdır. (Korkarım ki) buna bir az geç kalınmıştır.

Eğer hemen bu hususta bir karar vermezseniz, donanmanız Marmara'da bir kapana düşürülmek tehlikesine maruz kalacaktır.”

Fournier

Vesika No 13.

Layard'dan Derby'ye
(F.O. 78/2810)

Tel. No 256.

25 Şubat 1878

Havadis kaynakları bol olan kimseler arasında Rusya ve Türkiye'nin gizlice ve özellikle Avusturya ve İngiltereye karşı gizli bir saldırı ve savunma anlaşması yapmak üzere buldukları intibai hüküm sürmektedir. Bunun böyle olup olmadığını anlamak için elimden geleni yapacağım. Fakat zamanında Kraliçemiz Hükümetini haberdar etmeyi bir vazife telâkki ederim.

Layard

Vesika No 14.

Layard'dan Derby'ye
(F.O. 78/2810)

Tel. No 284.

2 Mart 1878

Gizli.

(Beklenildiği gibi bu gün barış andlaşması¹³ imzalanamadı. Saffet Paşa, Başvekilden talimat almasına rağmen andlaşmayı imzalamadı. Ruslar çok kızdılar, görüşmeleri kesecekleri tehdidini savuruyorlar): Detayların ne olduğuna dair bilgi alamıyorum. Türk nazırları durumu telgrafla Parlamente'ye bildirdiğimden şikayetle bana bilgi vermekten çekiniyorlar. Çünkü böyle yaparlarsa Rusya'yı kızdıracaklarından korkarlar. Bundan sonra gizlilik derecesindeki telgrafların açıklanmamasını rica ediyorum. Ruslarla yapılan görüşmeler hakkında aynı kapalı davranışı Başvekilde de görmekteyim ve durumdan hiç de memnun değilim. Rusların Boğazlarda bir üs istemelerinden şüphe edilmektedir, fakat elimde bunu kesinleştirecek bir bilgi yoktur, ve Beykoz'dan¹⁴ söz açıl-

¹³ Ayestefanos andlaşması

¹⁴ Beykoz, Yeşilköy'de yapılan sulh görüşmelerinde üs olarak alınmak istenmiştir. (Bk. Fournier'den Waddington'a, 19 mars 1878. No 24. C. P. 416 Turquie 1878)

düğünü da hiç duymadım. Bana söylendiğine göre Rusya Türk harp gemilerinin teslimi için yaptığı talepte artık direnmemektedir, fakat bu havadis yeterli değildir ve öyle sanıyorum ki, hiç olmazsa gemilerinin bazılarının verilmesi istenecektir.

Layard

Vesika No 15.

Layard'dan Derby'ye
(F.O. 78 /2810)

Tel. No 308.

Pera, 16 Mart 1878.

Bu sabah Sultanı gördüm. Sarayda bir encümen toplanmış ve Grandük Nioklas'ın, Rusya'ya gönderilecek askerlerin Büyük Derede gemilere bindirilmesi teklifini müzakere etmekte idi. Sultan katiiyetle buna muhalefet etmektedir. Kararı Grandüke yarın bildireceklerdir.

Layard

Vesika No 16.

Fransız elçisi Fournier'den Hariciye nazırı Waddington'a
(A.E Türkiye 1878 Cilt 416.)

No 24.

19 Mart 1878.

Sayın Bakan,

Ekselanslarına 16 ve 18 mart telgraflarımla Rusların Babiâli'den Odessa için birliklerini Yeşilköy'den değil de Karadeniz ağzındaki Büyükdere'den vapurlara bindirmek istediklerini bildirdim.

Grandük uzun zamandanberi Yeşilköy'de yerleşmiş olup oradaki harb malzemesi ve çok sayıda muharip birliklerin tahliyesinin yapılmasında ne gibi güçlüklerin çıkabileceğini anhyabilecek durumdadır.

Ancak bu arada görüşülmüş ve imzalanmış bulunan barış antlaşması şartlarının St. Petersburg'da ratifikasyonu için buradan 10 Martta ayrılmış bulunan tam yetkili Osmanlı temsilcisi Rauf Paşa'nın geri dönmüş olduğunu şu anda fark etmiştir.

Beklenilmeyen, fakat sanki çok tabii ve basitmiş gibi yapılan bu talep bir süredenbei ağızlarda dolaşmaktaydı. Bu arada gerek yolunu şaşırmış Kazaklar gerek İstanbul'daki Rus elçiliğinin yazlık ikametgâhı

Büyükdere'de dolaşan Rus subayları tarafından keşif yapıldığı da söylenmektedir. Bu söylentilerden haberi olan Osmanlı hükümeti tabiatıyla bu istek karşısında hem biraz şaşırılmış hem de son derece canı sıkılmıştır. Tahliye kolaylığı bakımından Büyükdere'nin Yeşilköy'den pek büyük bir farkı olmadığı Babıâlice de bilirmektedir, eğer Rusların burasını tercih etmek gibi bir isteği varsa, o da bu bölgenin Boğazi denizden savunan çok kuvvetli Kavak istihkâmlarının yanında bulunması ve karadan Büyükdere'ye gelecek kuvvetlerle bu istihkâmların kolaylıkla kontrol altına girebilmesinden dolayıdır.

Vesta ve Grandük Konstantin (ki bunun içinde bir istimbote bulunmaktadır), gibi mayın tarayıcıların Büyükdere'de demirlemiş bulunmaları, önceden tahmin edilmesi güç bazı plânların uygulanabileceğini göstermektedir.

Cumartesi günü nazırlar Padişahın başkanlığı altında Yıldız'da toplandılar. Bana söylendiğine göre Saffet Paşa Rusların bu isteğini uygun görüyordu. Ahmet Vefik Paşa ise biraz muhalefet ediyor. Padişah ise kesinlikle kabul etmiyordu.

Majeste Hazretleri şunu da biliyordu ki, şimdiye kadar başarısızlıkların birçoğundan dolayı, bazılarında tamamen haksız yere kabahatli görülmüştü ve şimdi bütün hak ve hukuku çiğneyen böyle aşırı bir talebe baş eğecek olursa, tebaasının gözünden tamamen silinmiş olacak ve bu hareketi asla affedilmeyecekti. Öte yandan böyle bir tavizin verilmesi, hiç yoktan kendi eli ile Boğazların anahtarını Ruslara vermek olurdu. Ruslarla yapılan Yeşilköy görüşmelerinde onların tam yetkili temsilcileri Büyükdere'nin karşısına düşen Beykoz'da bir üs istediklerini ağızlarından kaçırmışlardı.

Dolayısıyla Padişah hükümet üyeleri ile yapmış olduğu kapalı ve gizli toplantıda Grandük ve Rus hükümetinin taleplerini geri çevirmişti.

Ahmet Vefik dün bana Padişahın bir çılgınlık havası içinde Büyükdere - İstanbul yolunu bazı birliklerle savunmak istediğini, fakat kendisine bu hareketin faydası olmayacağını söylendiğini anlattı. Eğer Ruslar bu taleplerinden ısrar ederlerse, ki bu satırları yazdığım sırada direnmektedirler, Türkler ya burasını verecekler ya da bu işe Türklerden başkası da karışacaktır.

Pazar günü İngiliz meslekdaşımı gördüm ve Rusların amaçları hakkında kendisi ile konuştum, o da konuyu benim gibi biliyordu ve durum hakkında benden önce bilgi edinmişti.

Fakat onu bu konuda sandığım kadar telaşlı bulmadım. Rusya'nın Büyük Dereden kuvvetlerini tahliye etmek bahanesi arkasında başka bir niyeti olduğunu ve bunun Boğaziçinde Kavak civarında bir yere sahip olmak isteğinden ileri geldiğini biliyordu. Elçi imzalanan barışa kıyasla bu talebin çok daha kritik olduğunu söyledi. Fakat ben onu bundan çok daha az önemi olan konularda daha telaşlı görmüştüm.

Elçi Yıldız köşkündeki kabine toplantısında bütün olanları anlattı. Padişahın cesur davranışını uzun uzun methetti. Onun fikrince Padişahın kuvvetli bir hükümdar olabilmesi için hiçbir menfaate dayanmayan iyi tavsiyelere ihtiyacı vardı ve bana işi protokole dökmeksizin niçin Majestelerini görmeğe gitmediğimi, Fransa sefiri ile konuşmaktan memnuniyet duyacağımı, hattâ kendisine böyle söylediğini açıkladı.

Mr. Layard, bilinen saf dilliği ile bir Fransız elçisinin Türkiye'ye olan faydasından uzun uzadıya bahsetti ve Fransa gibi art düşünceli politika uygulamayan samimî bir devletin kazanacağı avantajlara sıraladı. İngiliz meslekdaşıma art düşünceli bir politika uygulamadığımızdan sitayişle bahsettiğinden dolayı teşekkür ettim ve bunu daima böyle olacağını hatırlattım. Bir kimse himaye istemediği zaman sanki isteniyormuş gibi tavsiyelerde bulunmak birbirinden tamamı ile farklı olan şeylerdi. Nitekim istendiği kadar özel ziyaret yapılmış olsun, burada çok aktif çahşan entrika simsarları bunu derhal anlayacak ve akıllarına nasıl geliyorsa öyle yorumlayacaklardı. Mr. Layard ziyaretimin anlaşıl-maması için ne gibi yollara baş vuracağımı söyledi.

Ben de edindiğim bilgilerle ona, yumuşak bir insan ve sevimli bir huyu olan Rauf Paşa'nın General İgnatıyef'in bir oyunu ile Rusya'ya gönderildiği ve Moskofların manevralarına karşı koymak şöyle dursun İmparatorun sahte komplemanları karşısında masum bir kurban haline geldiğini anlattım. II nci Aleksander onu adeta büyüleyerek, eğer Türkiye, şimdiye kadar varlığı ile en çok ilgilenmiş bulunan, dostu Rusya ile bir savunma ve saldırma andlaşması yapacak olursa, Rusya'nın da başka bir milyarlık maddi yardım olmak üzere daha birçok yardımlar yapacağını ileri sürmüştür.

Bunun üzerine İngiliz elçisi bana şöyle demişti: "Bana Rauf'u devirmek için yardım eder misiniz? Biz beraber olduğumuz müddetçe, bizim için hiçbir zorluk bahis konusu olamaz. Artık İngiltere ve Fransa arasında eski hasımlığı körukleyecek bir sebep yoktur. Hele doğuda Fransa ile İngiltere arasında bir çekişme olamaz".

İngiliz meslekdaşım ya beni çok saf sanıyor, yahut da kendisi böyledir. Onu bütün konularda diğerlerine karşı Fransa ile birleşmek eğiliminde görüyorum. Onu bu aşırı atak çıkışlarını frenlemeye çalışmaktayım. Görülüyor ki, Layard her şeyi yapmak isteyen politik kişilerin bulunduğu bir ülkeyi temsil etmektedir. Fakat bu gibi kişiler bu amaçları uğruna yaptıkları hataların yükünü omuzlarında taşımaktadırlar ve bu hatalar kamu oyunun görüşü ile değerlendirilmekte ve şimdiye kadar İngiltere'yi büyük yapmış milli kuvvet ve milli hisleri sınırlandırmaktadır.

Böylece gerek kamu desteğinin olmaması, gerek olumsuz fikirlerin varlığı, orada güvenilecek bir dayanak bırakmıyor.

İngiltere ile Avusturya bu işe diğer birini sokmak imkânını araştırıyorlar. Her ikisinin de amaçları birbirinden farklı olmakla beraber, konuda fikir birliğine varmışlardır, fakat kendilerine yardıma gelecek birini görmemek, yahut da böyle bir kimseye güvenememenin sıkıntısını çekiyorlar.

Fournier

Vesika No 17.

Layard'dan Derby'ye
(F.O. 78/2783)

Tel. No 399.

İstanbul, 25 Mart 1878.

Lord Hazretleri,

Rauf Paşa, geçen yazımda belirttiğim gibi, Lord Augustus Loftus'a karşı olan davranışı hakkında bana bilgi verdikten sonra St. Petersburg'a gönderilmesi konusuna değindi. Dediğine göre Çar kendisini Livadia'dan tanıdığından barış andlaşmasının onanması için gönderilecek Türk temsilciliğine onun seçilmesini istemiştir. O İstanbuldan ayrılırken, gerek kendisi gerekse Nezaretdeki meslekdaşları Çarın Türkiyeden koparılan bir çok maddeler üzerinde önemli değişiklikler yaparak taviz vermeğe yöneleceğini sanmaktaydılar.

Gerek Grandük Nikola, gerek General İgnatıyef Türk temsilcilerine durumun bu şekilde gelişeceğinden şüpheleri olmamasını söylemişlerdi. Zaten bu anlayış üzerinedir ki, Babıâli andlaşmaya konmuş çok ağır şartları kabule razı edilebilmişti. Dolayısıyla, yapmış olduğu mürecaata Çarın kulak asmadığını gören Rauf Paşa büyük bir şaşkınlığa uğramıştı. O-

nun tek başarısı Bayezit Kalesi ve sancağının Türkiye'ye iadesini sağlamak olmuşa da, bu Türkiye için çok faydalı bir kazanç olmakla beraber, Rusya için de önemli bir kayıp değildi. İmparator diğer bütün teklifleri red etmiş ve bundan sonra verilecek tavizlerin Türkiye'nin ilerdeki davranışlarına bağlı olacağını söylemişti.

Rauf Paşa kesinlikle Türkiye ile Rusya arasında gizli andlaşmaya varıldığını ne de böyle bir teklifin Rusya tarafından geldiğini söyledi. Paşa gerek Çardan gerek Rus hükümetinden çok iyi muamele gördüğünü ve iki memleketin ilişkileri konusunda kendisine herhangi bir baskı yapılmadığını açıkladı. Kendisinin muhtelif rütbelerdeki Rus subayları ile yaptığı konuşmalardan çıkardığı sonuç, onların harpten usandıkları ve özellikle İngiltere ile çıkacak bir çatışmayı önlemek arzusunda oldukları, zira böyle bir ihtimalin sonuçları onları korkutuyordu. St. Petersburg'da görüş işittikleri barışın sağlanacağı merkezinde idi. Çar gerekli tavizleri vermeye hazırды, hattâ İngiltere ile Avusturya veyahut yalnız İngiltere bu konuda sert bir tutum takınacak olursa, Balkan Dağlarının güneyine taşan yeni Bulgaristan Prenslığı üzerindeki ısrarından vaz geçecekti. Paşa Hazretleri şu anda Yeşilköy'de bulunan Rus kuvvetlerinin Rusya'ya nakilleri konusunda St. Petersburg'da çıkan büyük huzursuzluktan söz açtı. Prens Gorçakof İngiliz filosu Marmara'da bulunduğu sürece bunların geri çekilmeyeceğini bildirmişti. Paşa'nın anladığına göre Ruslar karşılıklı çekilme esasını kabule hazırдыlar. Örneğin bir olayın veya bazı taburların gemilere bindirilmek sureti ile boşaltılması aynı anda İngiliz harp gemilerinin Beşik körfezine çekilmesi ile olabilirdi¹⁵. Rusların elindeki Türk esirlerinin iadesi gerçekleşmek üzere idi. Rauf Paşa bunun için Odessa, Sevastopol veyahut gösterilecek herhangi bir yere gemiler gönderecekti. Bunlar Rusların gönderecekleri gemilere ilâveten, Rus ordusunun Türkiyeyi süratle boşaltması için de kullanılabilirdi. Ancak andlaşma gereğince 50.000 kişi Bulgaristan'da kalacaktı.

Paşa Hazretleri bana söylediği şeyleri Kraliçe'nin Hükümetine iletmemi ve Ruslar Yeşilköy'de kaldıkça bunun Türkiye için tehlikeli olduğunu, çünkü böylece İstanbul'a her an girecek durumda olduklarından, memleketin felce uğramış bir durumda bulunduğunu bildirmemi istedi. Rus ordusu şimdi bulunduğu yerden çekilecek olursa, Türkiye de serbest hareket etme fırsatına kavuşacak ve ilerdeki politikasını tayin edecekti.

¹⁵ Ruslar için İngiliz filusunun Beşik körfezine çekilmesi birşey ifade etmezdi. Çünkü istedikleri anda gemiler tekrar Marmara'ya çok kısa bir süre içinde girebilirlerdi.

Paşa hazretlerine bana vermiş olduğu bilgileri Siz Lord cenaplarına ileteneğimi, fakat şimdiki halde Kraliçemiz Hükümetinin filoyu Marmaradan çekeceğini sanmadığımı söyledim.

Layard

Vesika No 18.

Layard'dan Derby'ye
(F.O. 78/2783)

Tel. No 400.

İstanbul, 25 Mart 1878.

Gizli.

Lord Hazretleri,

Başvekil bu gün öğleden sonra, Kraliçemiz Hükümetinin şark meselesinin çözülmesi konusunda kesin bir proje ile Barış Konferansına gidip gitmeyeceğini benden öğrenmek istedi. Ekselans sözlerine devamla, bunu çok önemli saydığı kadar arzu da ettiğini ve Kraliçemiz Hükümetinin görüşlerini de öğrenerek bir andlaşma zemini hazırlamayı, böylelikle Rusya'nın talepleri yerine Barış Konferansında İngiltere tarafından desteklenecek bir formül ile ortaya çıkılacağına değindi. Eğer Hükümetimiz bu konuyu özel olarak görüşmek eğiliminde ise, kendisine yapacak müracaatı son derecede gizli tutacağını ve benim de bu sözlerini göz önüne almamı istediğini söyledi. Başvekil Hükümetimizin görüşlerini bildiği takdirde, bunları sanki kendi hükümetininki imiş gibi benimsiyerek geliştirir, elinden gelen her şeyi yapıp bütün nüfuzunu kullanarak bunların diğer devletler tarafından da kabul edilmesini sağlayabilir.

Başvekil Hazretleri Babıâlinin üzerinde önemle durduğu şu noktaları açıkladı.

1. Tasarlanan Bulgaristan Prensiği sınırlarının Tuna ırmağı ile Balkan dağları arasında kalması. Eğer mutlaka gerekiyorsa Sofya da bu bölge içinde kalabilir. Fakat Balkan dağlarındaki savunma hatlarından çekilerek Filibe ile birlikte Rumeli vilâyetini bırakmak Türkiye için ölüm kalım meselesidir.

2. Türkiye'nin Doğu Anadoludaki savunma merkezleri Oltu ve Ahriman bölgeleri Rusya'ya verilecek olursa elinde başka bir şey kalmıyacaktır.

3. Ayastefanos Andlaşması tesbit edilen maddi tazminat¹⁶ geniş ölçüde indirim tabi tutulmaktadır. Zira bu miktarı Türkiye'nin ö-

¹⁶ 1 milyar 410 milyon ruble.

dememesi imkânsız olduğu gibi, bu durumu Rusya'nın Babiâli'yi kısıtmasını hazırlamış olup, devlet de kendisini bu kısıkaçtan asla kurtaramıyacaktır. Başvekil Hazretleri eğer Hükümetimiz bu noktalarda gereken tavizleri koparmak için Babiâli'ye yardımcı olursa, o da Hükümetimizin önem verdiği diğer meselelerde bizimle andlaşmaya hazır olacağını söyleyerek, Ayastefanos'un uygulanması halinde gerek Türkiye'nin gerek Avrupanın başına gelecek feci sonuçların henüz önlenebileceğine dair inancının kaybolmadığını belirtti. Başvekil andlaşmayı kabul etmeye çok hazır olduğunu, fakat yerine getirilmesi istenen şartların son derecede aşırı bulduğundan andlaşmanın hemen hemen her maddesinin değişikliğe tâbi tutulması görüşünü savundu.

Paşa Hazretlerine Babiâli'nin Yunanlılara taviz verip vermeyeceğini sordum. O da bana Yunanlılarla andlaşmaya varmaya hazır olduğunu cevabını verdi. Ekselansa söylediklerini siz Lord Cenaplarına iletteceğimi söyledim ve görüşmemizi bilgilerinize telgrafla arz ediyorum.

Layard

Vesika No 19.

Layard'dan Derby'ye
(F.O. 78/2763)

Tel. No 401.

İstanbul, 25 Mart 1878.

Zata mahsus.
Lord Cenapları,

Ermenilerin İngiltere'nin yardımı ile kurulmasını ümid ettikleri Ermenistan'ın tasarı şeklindeki Anayasasına dair İstanbuldaki nüfuzlu bazı Ermenilerin görüşlerini kapsıyan muhtıranın kopyası bana güvenilir bir kimse tarafından verilmiştir. Zat-ı âlilerine sunuyorum. Buradaki bilgiler Ermeni Patriğinin bana yaptığı beyanat (ki bunu size 18 mart tarih ve 364 No lu mektubumda bildirmiştim) ile bağdaşmakta, ancak teklif edilen bu muhtar devletin sınırları içine Kilikya'nın katılması düşünülmeyeceği anlaşılıyor. Gregoryen Patriği Narses'in Yeşilköy'deki Rus merkez karargahı ile temasta olduğu ve St. Petersburg'a bir Ermeni ajanının gönderildiği açıklanmaktadır. Öyle sanıyorum ki eski Patrik Horen Nar Bey ile Kilise ileri gelenlerinden birine bu görev verilmiştir. Bu muhtırada "özerk" (muhtar) Ermenistan hareketinin öncülüğünü yapan kimselerin

dâvalarını toplanacak Barış Konferansına duyurmak için bir temsilci heyeti göndermek önsezisinde buldukları kaydedilmektedir.

İlişikteki belge Lord Cenapları için çok önemlidir, şöyle ki şimdi Babıâli'nin Rumelideki topraklarında uygulanacak muhtar kuruluşlarının, Türkiye'nin dominyonları olarak Asya'da da gerçekleşmesini öngören kıpırdanışlar ortaya çıkmaktadır. Bu bizim Doğudaki menfaatlerimizi zedeliyecek nitelikde ciddi gelişmelere yol açacak bir hareketin başlangıcı sayılabilir. Adı geçen muhtırada , Kırım Harbinden sonra İngiltere'nin muhtar bir Ermenistan kurulmasını tasarladığı kaydı vardır. Ben ise böyle bir şeyin düşünüldüğünü hiç hatırlamıyorum. Eğer durum gerçekten böyle olsaydı, Ermenistan ve Ermenilerle ilgili bir kişi sıfatı ile bundan benim de haberim olurdu. O sıralarda muhtariyet doktrini revaçta değildi. İngiltere'nin istediği Türklerin idaresi altında Ermenilerin, olduğu kadar, hıristiyan yahut müslüman bütün toplumların lâyıkile korunabilmesini sağlayacak iyi bir hükümetin kurulmasıydı ki, bu görüş şimdi bile değişmiş değildir. Şayet Ermenistan muhtar bir eyalet haline konulursa, er veya geç Osmanlı İmparatorluğundan kopacak ve behemehal Rusyanın idaresi altında düşecektir; halbuki İngilterenin bunu istemeyeceği meydandadır.

Ermenilerin desteklenmeye ve İngiltere tarafından gösterilecek yardıma ihtiyaçları vardır. Barış Konferansında onlar için bir şeyler yapmak lâzımdır. Özellikle Doğu Anadoludaki vilâyetlerde yaşayıp da sürekli olarak Kürt aşiretlerinin hücum ve baskıları altında bulunan Ermenilerin ilerdeki güvenliği için iyi ve âdil bir hükümetin kurulmasını sağlamak gerek. Orada onlar kendi yurtlarındadırlar, sâkin ve çalışkan ve kıt kanaat yaşayan kimselerdir, tıpkı kendileri gibi rençber olan müslüman Türklerle araları iyidir, zaten onlar da Kürtlerin kanun dışı hareketleri yüzünden sıkıntı çekmektedirler. İstanbul ve Türkiye'nin belli başlı şehirlerinden Ermeniler zengin banker ve tüccar oldukları gibi, bazıları da devlet hizmetlerinde istihbarat servisine girip önemli siyasi vazifelerin sorumluluğunu almışlardır. Diğer bir kısmı da zengin ve nüfuzlu Türk ailelerinin ve yüksek rütbeli devlet memurlarının ajanları olarak çalıştıklarından oldukça büyük bir nüfuza sahiptirler. Türkiye dışında Hindistan'da da, sanıyorum ki, ticaret hayatında başarılı olmuşlar ve üstelik iyi bir şöhret kazanmışlardır. Rusya'da da onların çoğu ticaret ile meşgul olmaktadır.

Babıâli'nin Ermenilere âdil ve müsamahalı davranarak onları hoş tutması ve bu şekilde teşvik etmesi menfaati icabıdır, böylece gerek yar-

dım, gerek korunmak için onların Rusya'ya yanaşmasını önleyebilmek mümkün olur. İngiltere de maddi yardım yaparak bu yolu destekleyebilir. Fakat şu anda kendi kendini idare etmekten aciz bir vilâyete muhtariyet statüsü tanımak iyilikden çok kötülük yapmak demek olur ki, bu da sonuçları yönünden İngiliz menfaatlerine zarar getirir....

Vesika No 20.

Layard'dan Derby'ye
(F.O. 78 /2810)

Tel. No 335.

Pera, 28 Mart 1878.

Çok gizli ve zata
mahsustur.

Grandük, Sultandan Rusya ile bir ittifaka girmesi hakkında kat'î bir vaad almak istedi, fakat Majeste cenabları bu konuda her hangi bir taahüde girmeyi katiyetle reddetti.

Layard

Vesika No 21.

Layard'dan Derby'ye
(F.O. 78 /2873)

Tel No. 436.

28 Mart 1878.

Çok Gizli.

Lord Cenabları,

Padişah bu sabah bana erkenden haber görderterek beni çok görmek istediğini bildirdi ve ziyaretimin de görülmesini istemediğinden, annesi Valide Sultan'ın evine gelmemi rica etti. Majeste beni almak için özel bir araba göndermişti.

Majeste beni bu kadar erken saatte ve annesinin evinde kabul ettiğinden dolayı özür diledi. Padişah etrafının casuslarla sarılı olduğunu ve Yıldız Köşkü'ne gelecek olsaydım, bunun Ruslar tarafından derhal anlaşılacağını ve zaten onların da Padişahın İngiliz Hükümeti ve benimle olan ilişkilerinden son derecede şüphelendiklerini söyledi. Padişah bir gece önce Grandük Nikola ile neler konuştuklarını benim de bir an önce bilmemi istiyordu¹⁷. Bu görüşmede Rus tercümanı Onou'dan başka kimse

¹⁷ Grandük Nikola Yeşilköy'den vapura binerek 27 Martta Dolmabahçe'de Padişaha bir nezaket ziyareti yapmaya gelmişti. Fakat ziyaretin amacı Babiâli ile ittifak yapıp İngiliz donanmasını Marmaradan çıkarmak, yahut ta aynı amaca Babiâli'ye baskı yapmak yolu ile ulaşmaktı. Bu stratejinin arkasında İstanbul'a sahip olmak fikri saklıydı.

bulunmamıştı. Padişah bundan sonra bütün ayrıntıları ile Rus Prensi ile konuştuklarını anlattı. Ben de bunları hafızamın yeterliği derecesinde aşağıda kaydetmiş bulunuyorum.

Grandük Türkiye'nin Rusya ile harbe girmesinde yanlış tavsiyelerin kurbanı olduğunu ve hele artık sonuç belli olduktan sonra da mücadelede ısrar etmesinin bu görüşünü kesinleştirdiğini söyleyerek söze başladı. Padişah İngiltere'nin ve Layard'ın kötü tavsiyelerine kulak vermişti. Aslında İngiltere Türkiye'yi gerçek dostu ve müttefiki Rusya'dan ayırmak amacını güttüğünden Babiâli'yi harbe sürükleyerek savaşmakta direnmesini istiyordu. Prens Hazretleri Türkiye'nin başına gelen talihsizliğin bu kötü maksatlı tavsiyeler yüzünden olduğunu iddia ediyordu. Padişah verdiği cevapta: Prens Hazretlerinin İngiltere'yi yanlış yere itham ettiğini, çünkü ne Britanya ne de elçisinin kendisini harbe girmeye zorlamadıklarını söyledi. Bunun aksine, gerek Kraliçe'nin Hükümeti gerek Mr. Layard daima barış lehinde tavsiyelerde bulunmuşlardı. Kendisine daima gerçeği söyleyen ve savaşa devam için de hiç cesaret vermeyen, dolayısıyla sadık bir dost olduğunu gösteren Kraliçenin elçisine karşı yapılan şikâyetlere muhatab olamazdı. Padişah gülererek "Grandük sizin pek iyi bir dostunuz değil" diyordu.

Prens Hazretleri İngiltere ile Rusya arasında bir harb çıkması ihtimalini göz önüne alarak Padişahın bu devlet ile gizli bir andlaşmaya varıp varmadığını öğrenmekte sabırsızlanıyordu. Padişah vermiş olduğu cevapta ne İngiltere ne de başka bir devlet ile hiç bir gizli andlaşmaya varılmadığını ve böyle bir şeyi arzulamadığı gibi, teşebbüse de geçmediğini söyledi. Padişah artık barış içinde idi ve bütün devletlerle iyi ilişkilerini devam ettirmek amacındaydı. Bunun üzerine Grandük şöyle bir soru sordu. İngiltere Rusya'ya harb ilân ederse Türkiye'nin tutumu ne olacaktı? Padişah hangi tarafa geçecek ve bu iki devletten hangisine ordusunu yardıma gönderecekti? Padişah şimdiki halde niyetinin hangi şartlar altında olursa olsun tarafsız kalmak olduğunu söyledi. Türkiye'nin bütün kaynakları girişmiş olduğu mücadelede tamamen eriyip gitmişti. Kendi elinde para yoktu, birliklerindeki askerler yorgundu ve evlerine dönmek istiyorlardı. Eğer memleketi ilerde çıkacak bir savaşta Rusya'ya karşı koyamayacak duruma gelmişse, Prens Hazretleri Türkiye'nin Rusya yüzünden bu kadar kötü bir duruma düştüğünü hatırlamalıydı. Padişah İngiltere ile Rusya arasında harb çıkacak olursa, ilerisi için bir taahhüd giremeyeceğini, fakat hareket serbestisini elden

birakmayacağını, zira bundan sonra kimsenin ne olacağını bilemeyeceğini de ayrıca belirtti.

Prens Hazretleri İngiliz filusunun Boğaziçini işgal teşebbüsü karşısında, Padişahın nasıl bir tavır takınacağını öğrenmek istedi. Padişah buna kuvvetle karşı koyacak mı idi? Rusya ile ulaşımın açık olması ve Boğazların her ne bahasına olursa olsun İngiltere'nin eline geçmemesi gerekti. Padişah bunun üzerine İngiltere'nin Boğaziçini ele geçirip geçirmemesinin kendisinden çok Prens Hazretlerini ilgilendirecek bir konu olduğunu söyledi. Eğer Rus ordusu İstanbul'a doğru ilerleyip de Boğazları tehdit etmemiş olsaydı, İngiliz filosu da Marmara Denizine giremezdi. Eğer Prens Hazretleri onların çekilmesini ve Boğaziçini ele geçirmemelerini istiyorsa, o zaman yapacağı en iyi şey kendi kuvvetlerini Yeşilköy'den alıp mütarekede tesbit edilmiş hattın gerisine çekmekti. Fakat Prens Hazretleri bunu yapmak istemez de, Rus birliklerinin Büyükdere veyahut Boğaziçinde başka bir mevkiî tehdidi yüzünden İngiliz gemileri Boğazlara girerse, o zaman onlara nasıl engel olabilirdi? Sonra elinde bunu yapacak imkânları yoktu, dolayısıyla harbe tekrar giremeyeceği gibi, kendisine hiç zararı dokunmamış dost bir devlete de karşı çıkamazdı.

Grandük kuvvetlerini Yeşilköy'den çekme teklifine cevap vermedi, Fakat Padişah'ın henüz donanmasına sahip olduğunu ve donanması ile Boğaziçinde derhal yığınak yapmak sureti ile, İngilizlerin burasını ele geçirme teşebbüslerine karşı koyabileceğini ima etti. Prens Hazretleri, Majestelerinin İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazından geçmesine kuvvetle karşı koymak dururken, bunu protesto etmekle yetinmek gibi çok fena bir tavsiye almış olduğunu belirtti. İngilizler Çanakkale'ye ona dost değil düşman olarak girmişlerdi. Onların istediği barışın yapılması değil, fakat Ruslar'ın İstanbul'u işgali sonucunda Avrupada yeni karışıklıklar çıkartarak genel bir savaşın başlamasıydı. Prens Hazretleri Majestelerinin başkentinin şimdi hemen hemen Rusların eli altında olduğunu da sözlerine ilâve etti. Eğer İmparator şehre girmedi ise, bu da Majestelerini daha fazla küçültmek istemediğinden ileri geliyordu. İşte bu da İmparatorun ona karşı yatıştırıcı ve dostluk dolu hislerinin bir örneği idi.

Padişah Prens tarafından İngiltere hakkında ileri sürülen ithamların yersiz olduğunu ve Rusya'nın İstanbul'u ele geçirmesini gözeterek, yeni güçlüklerin doğmasını istemediklerinden dolayı, Padişahın da isteği

üzerine İngilizlerin gemilerini Büyük Adadan çekip Marmara'nın daha içerlerinde demirlemeye razı olduklarını ve böylece İstanbul sularında sayılamıyacaklarını söyledi.

Grandük biraz da hiddetlenerek, ordusunun bir kısmını gemilere bindirip Rusya'ya göndermek için kendisine Büyükdere'yi işgal etmesine niçin izin verilmediğini sordu. Padişah bu konuda İngilizlerin protestolarına niçin kulak vermişti? Padişah verdiği cevapta: İngiltere'nin itirazı yüzünden Rus kuvvetlerinin Büyükdere'ye girmelerini red etmediğini açıkladı. Çünkü Rusya Boğaziçinde herhangi bir noktayı ele geçirecek olursa, İngiliz Hükümeti de gemilerini İstanbul dan uzak tutacağına dair vermiş olduğu sözü artık kendisini bağlı saymayacağından, onların derhal Boğaza girmesi emrini verecekti ki, buna İmparator son derecede karşı idi ve Padişah kararını bu anlayış içinde vermişti. Böylece İngilizlere Boğaziçinde işgal fırsatı vermediğinden dolayı, aynı zamanda İmparatorun isteklerine göre hareket etmiş oluyordu. Bundan başka barış görüşmelerinin başlangıcında yapılan konuşmalarda Rus birliklerinin Karadeniz ve Ege denizinde gemilere binecekleri, limanların bu şekilde tesbit edildiği ve bunların arasında Büyükdere'den hiç söz açılmadığını belirtti. Grandük vapura binme ameliyesi için Yeşilköy'ün uygun olmadığını ve bunu yapmanın zorluğuna değindi. Padişah verdiği cevapta kendilerine her türlü yardımın yapılması için Tophaneye emir verdiğini, istibotların ve mavnaların istedikleri anda kendilerine tahsis edileceğini söyledi.

Grandük İngiltere'nin Rusya'ya karşı gireceği savaşta başarılı olmayacağı kanısındaydı. İngiltere'nin Rusya'ya karşı koyacak bir ordusu yoktu, ancak denizden onu rahatsız edebilirdi. İngiltere'nin Avusturya ile müttefik olması hülyaları da neticesiz kalmıştı, çünkü Rusya Avusturya'yı İngiltere'den uzaklaştırmasını bilmişti. Bu durumda Padişah hazretleri İngiltere'den bir yardım veya fayda bekliyemezdi ve artık onun Rusya ile karşılıklı yardım ve savunma esasına dayanan samimi bir ittifak yapıp yapmayacağına dair bir karar vermesi zamanı gelmişti. Türkiye Rusya'dan daha iyi bir dost ve gerçek müttefik bulamazdı. İki İmparatorluk arasında barış yapılmak üzereydi ve onlar ilerde müşterek menfaatlerinin korunabilmesi için samimiyetle hareket edebilirlerdi. Rusya istemiyerek harbe sürüklenmişti ve bu kadar fedakârlıklara katlandıktan sonra artık hakkı olan harb tazminatı isteginden vazgeçemezdi. Fakat şimdi barış yeniden bağlandığına göre, Rusya Padişah ve

memleketinin refahını istemekte ve bunu sağlamak için elinden gelen herşeyi yapmaya hazırды.

Padişah da, eğer İmparator gerçekten Türkiye'nin iyiliğini ve bu memleket ile dostça ilişkilerin yeniden kurulmasını istiyorsa, o zaman barış andlaşmasıyla aldığı şeyleri geri vermekle bunu en iyi şekilde ispatlayacağını söyledi. İmparator İstanbul Konferansı kararları ile yetinirse çok iyi etmiş olacaktı. Padişah, istenen tavizleri gerek memleketinin menfaatleri, gerek uyruklarının isteklerine karşı olduğundan dolayı verecek durumda değildi. Durum şimdi eskisinden çok farklı idi. Memleketinin bağımsızlığını korumak çabasında yenilgiye uğramıştı. Bunun sonuçlarına katlanmak gerektiğini biliyordu ve dolayısıyla Avrupanın kendisinden istiyeceğini vermeye hazırды. Fakat Rusya tarafından ileri sürülen şartlar hemen hemen İmparatorluğunun mahvına yol açmış ve kendisine bir şey bırakmamıştı. Yeterki İmparator bu şartları düzeltip ona âdil ve cömert davranacak olsun, işte ancak bundan sonra kendisinin ve tebasının minnet hislerini uyandırabilir ve böylece Rusya'dan gelecek dostluğa güvenilebilirdi.

Grandük İmparatorun ne söyleyeceğini bilemeyeceğini ve Padişah ile barış şartları hakkında görüşmeyeceğini söyledi. Padişah Grandük'e söylediklerini Çara ulaştırıp ulaştırmayacağını sordu. Grandük biraz da isteksiz olumlu cevabını verdi. Fakat bu arada söylediği şekilde Padişahın Rusya ile ittifak yapmaya hazır olduğu haberini İmparatora ulaştırmaktan derin bir haz duyacağını belirtti. Padişah bunun çok önemli bir teklif olduğunu, dolayısıyla yazılı olarak kabul edip yazılı cevap vereceğini ve sözlerinin yanlış anlaşılması için bu konuyu Mösyö Onou da dahil kimseye açmayacağını söyledi.

Grandük kesin bir cevap alabilmek için çok çaba gösterdiyse de, Padişah da cevap vermemekte direndi. Grandük Padişahı kararlı bulunca, bu defa maskesini atıp gerçek yüzünü gösterdi ve onu korkutmaya kalkıştı. Padişah durumu şöyle izah etti: Sanki beni büyülemek istiyormuş gibi gözlerimin içine baktı. Ben ise bu konuyu görüşmemekte kararlı idim ve tutumum onun ısrarlarının artması üstelik yanıma hiçbir vezirimin bulunmadığı bir sırada bu konuyu görüşmek istemesine rağmen değişmedi. O böyle bir fırsatı kaçırmak istememişti. Zira yanımda kendine daha önce olduğu gibi şimdi de hiç güvenmediğim Mösyü Onou vardı.

Padişah Grandük ile konuşmalarını yeteri ayrıntıları ile bana anlatmış ve beni samimiyet ve doğruluğuna inandırdıktan sonra verdiği ce-

vapları nasıl bulduğumu sormuştu. Ben kendisine Kraliçe Hükümetinin sefiri sıfatı ile cevap verebileceğimi, fakat kendi şahsî fikirimi söylemek istediğimi belirttim. Padişahın Grandük'ün bütün teklif ve ataklarını ihtiyatla karşılması ve İngiltere ile Rusya arasında tarafsız kalacağını söylemesi, aynı zamanda hareket serbestisini kısıtlayacak hiçbir taahüt altına girmemekte kararlı oluşu çok doğru idi, zaten kendisinden ancak böyle bir hareket beklenirdi. Padişaha gerek benim gerek hükümetimin kendisini harbe teşvik ettiğimiz ve barışa engel olduğumuz yolunda Grandük'ün ileri sürdüğü iddialara karşı koymasından dolayı teşekkür ettim ve kendilerinin de bildikleri gibi, barışın sağlanması benim her zaman en samimi arzum olmuştu. Padişah da bunları doğruladı ve İngiltere'nin tavsiyesinin yerine getirilmemesinden duyduğu büyük üzüntüyü belirtti. Fakat diye sözlerine devam eden Padişah, biz birçok hatalar işledik, ancak bunların en büyüğü, daha önceden kani olduğumuz ve gerçekten inandığımız İngiltere'nin Türkiye'nin tek samimi dostu olduğu gerçeğini bu defa göz önüne almamız olmuştur dedi.

Padişah Grandükün kullandığı lisan ve davranışından İngiltere ile harb çıkmasından çok çekindiğini, hattâ bunu önlemek istediği fikrini edinmişti. Sözlerine devamla Ayastefanos Andlaşması uygulanacak olursa, Avrupadaki topraklarının bu derece küçülmesine Avusturya razı olmayabilir deyince, Grandük'ün kızarak ellerini havaya kaldırdığını ve Püf (Padişah onun hareketini yaptı) dediğini belirtti. Padişahın ifadesinden Grandük ile yaptığı görüşmeden hiç memnun kalmadığını anladım. Zira onun davranışının hem biraz tehdidkâr hem de biraz kaba olduğunu söylüyordu.

Padişah bana söylediklerinin son derece gizli olması itibarı ile bunları bir sır olarak saklamamı rica etti. Ne Başvekiline ne de başkasına Grandük ile arasında konuşulanları açmadığını, benden bir şey saklamak istemediği ve beni en samimi dostu olarak gördüğünden, herkesten önce benim bilgi sahibi olmamı istediğini açıkladı.

Ayrılrken, Padişah İngiltere ile Rusya arasında harbin çıkacağına dair bir havadisın en süratli şekilde kendisine ulaştırmamı benden özellikle rica etti. Padişah ordusunda gerekli tedbirler almak bakımından bu konuda iyi bilgi sahibi olması zorunluluğuna değindi. Nazırları ordusunu İstanbuldan çekmesi için ona baskı yapmaktaydılar, fakat o şimdilik böyle hareket etmek istemiyordu, çünkü bu ordu başkentini savunması için lâzım olabilirdi.

Layard

Vesika No 22.

Layard'dan Lord Tenterden'e
(F.O. 78/2810)

Tel. No 341.

31 Mart 1878.

Çok gizli ve zata mahsus.
Lord Cenapları,

Aşağıdaki havadisi Lord Beaconsfield'e (Disraeli) iletirmisiniz: "Padişahı iki gün önce gördüğümde İngiltere ile Rusya arasında mutlaka harb çıkıp çıkmayacağını bir an önce bilmek istediğini ve bu havadisi kendisine bildirmemi istedi." Padişah bütün kuvvetlerini mümkün olduğu kadar İstanbul önünde tutuyordu ve iki hafta sonra Varna'dan 40.000 kişilik takviye de alacak. Böylece kuvvetleri 100.000 i aşacağından, İngiltere de Ruslara karşı İstanbul ve Boğaziçini savunacak olursa, kendisinin de hazır bulunacağını açıkladı. Aynı şeyleri tekrarlamak için beni bu sabah yanına çağırttı. Dolayısıyla benim de Hükümetimin Gelibolu yarımadası hakkındaki düşünce ve niyetlerinden haberdar olmam son derecede önemlidir. Eğer Türkler buradaki yığınakların savunmasında bize katılırlar sa bu onların Rusya'ya harb ilân etmesi anlamına gelir. Bunu yapmıyacak olurlar sa, Ruslar yarımadayı işgal edebilirler. Türkler ile birlik olup olmayacağımız hakkında karar vermemliyiz. Eğer onlara katılırsak çok sayıda ve mükemmel Türk birliklerine kavuşacağımızı rahatlıkla söyleyebilirim. Padişahın tamamen bize tabi olacağını sanıyorum. Fakat Kraliçemiz Hükümetinden kesin bir talimat almaksızın Padişahın yapacağı teşebbüslere ne kulak verir ne de bu konuda kendisini teşvik edebilirim. Rusya ile harb çıkacak olursa, harekâtın buradaki hazırlıklar tamamlanıncaya kadar geri bırakılmasında fayda vardır. Bana verilen bilgiye göre, Türklerle gizli bir anlaşmaya vardığımız takdirde gereken bütün hazırlıklar iki hafta içinde yapılabilir.

Layard

Vesika No 23.

Layard'dan Derby'ye
(F.O. 78/2810)

Tel. No 345.

2 Nisan 1878.

Çok gizli ve zata mahsus.

Grandük Nikola İngiltere ile harb çıkacak olursa, Padişahın ne yapacağını açıklaması için hükümdarı tekrar sıkıştırmaya başladı.

Majeste durum ne olursa olsun tarafsız kalacağı gibi bir taahhüd altına girmemekte ısrar ediyor. Bundan başka Grandük tekrar Büyükdere'nin işgali konusunu getirdi ve Padişah kesinlikle red cevabı verdi. Hükümdar gerekirse buna kuvvetle karşı koyacağını söylüyor. Ruslar her şeye rağmen o bölge civarına malzeme gönderip evleri de alıyolar. Avusturya elçisi dün Padişah ile yapmış olduğu görüşmede memleketinin Ayastefanos andlaşmasının şartlarını kabul etmeyeceğini ve Rusların teklif ettiği şekilde bir Bulgaristan Prenslığının kurulmasına karşı koyacağını söyledi. Türkiye Avusturya'nın menfaatlerini destekliyecek olursa, Avusturya'da Türkiye'nin menfaatlerini koruyacaktı. Fakat Avusturya elçisi bu menfaatlerin ne olduğunu açıklyamadı¹⁸. Kont Zichy hükümeti namına Padişaha şu soruyu sordu: "Eğer Avusturya Türkiye'ye maddî ve manevî bir yardım yapacak olursa, Padişah buna karşılık ne gibi kolaylıklar gösterecek". Padişah verdiği cevapta tarafsız kalıp olayları izliyeceğini söyledi. Bu bilgileri Padişah'dan aldığım için doğru olduklarına eminim. Ancak benim bunları bildiğimden Viyananın haberi yoktur.

Layard

Vesika No 24.

Layard'dan İngiliz Hariciye Nazırı Salisbry'ye

(F. O. 78/2810)

7 Nisan 1878.

Biraz önce Padişahı gördüm ve siz Lord Cenaplarına telgrafla şu bilgiyi vermemi benden istedi:

"Türkiye için ağır şartları getiren barış andlaşması İstanbul'un işgalini önlemek için yapılmıştır. Fakat Ruslar andlaşmanın bütün hükümlerini çiğneyerek, Majeste Kraliçe'nin de bildiği sebeplerden dolayı ele geçirmiş oldukları mevzilerden çekilmiyorlar. Eğer bu durum Rusya ile İngiltere arasında bir savaşın çıkmasına yol açarsa¹⁹, Rusya'nın İstanbul'u işgal edeceğine şüphe yoktur. Bundan dolayı Türk hükümeti şehre giren bütün yolları tahkim etmek ve savunmasını plânlamak görevini

¹⁸ Avusturya'nın amacı Bosna ve Hersek'te kuracağı hâkimiyeti Babiâli'ye tanıtmaktı; sırf bu yüzden önce Rusya ile andlaşmaya çalışmış ve St. Petersburg ile Budapeşte'de gizli Ocak ve Mart (1878) konvansiyonlarını imzalamıştı.

¹⁹ İngiltere'nin politikası Ayastefanos'un gözden geçirilmesi için, öncelikle Rusların Edirne hattına kadar geri çekilmesini istiyordu. Nitekim mütarekede burada yapılmıştı.

yüklenmiş ve mevzilerini kurmaya başlamıştır. Grandük Nikola Türk hükümetinin dikkatini çekerek, Rus genel karargâhi karşısındaki yığınakların yapımına devam edilirse, Rus ordusunun yeniden savaşa girişmeksizin bu tahkimatı ele geçireceğini söyledi. Bu durumda Türk hükümeti tabiatile bu yığınakları gözden çıkarmak zorunda kalacaktır. Yapılan bu ihbar dolayısıyla, tahkimat işleri durdurulmuş ve Grandük'e birkaç güne kadar bu tahkimatın tamamen boşaltılıp boşaltılmıyacağına dair haber gönderileceği söylenmiştir. İstanbul bu şekilde iki büyük tehlike arasında bulunmaktadır. Ruslar bu yığınakları yapmasını bir harb sebebi sayacaklardır. Bu istihkâmlardan çekilinecek olursa, İngilizlerin hazırlıklarının tehdid edici bir duruma girdiğini veya hut başka bir bahane bularak İstanbul'a baskı yapmak sureti ile şehri ele geçireceklerdir.

Ruslar memleketlerine gönderilmek bahanesi ile Yeşilköy'de üç bataryayı vapura yüklemişler, fakat bunlar Burgaz'da karaya çıkarılmışlardır. Bu da onların memleketi boşaltmaya hiç niyetli olmadıklarını gösterir. Eğer tahkimat işine devam edilecek olursa, İstanbul yirmi gün kadar kendisini savunabilir ve bu arada Türkiye'ye yardım edilirse, bütün tehlikelerin önü alınmış olur. Bu durumda Babîali gizli olarak izliyeceği yol hakkında, Kraliçenin hükümetinin vereceği dostça tavsiyeyi sormaktadır. Yığınakların yapılmasına devam edilmeli mi, yoksa bunlar boşaltılmalıydırlar? Padişah karşılaşmış olduğu bu müşkül durum dolayısıyla, Majeste'nin hükümetinden 4 ilâ 5 güne kadar cevap beklemektedir. Grandük Türk mevzilerini ve yığınakları generalleriyle bizzat gelip görmek istediğini belirtmiştir."

Layard